

Ἡράκλειτος

Σημείωση

Ο παραπάνω διαχωρισμός, αν και κατά περιεχόμενο, είναι αυθαίρετος. Από τις διάφορες εκδόσεις με μετάφραση και ερμηνεία των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου διάλεξα αυτήν σε επιμέλεια Ζαν Μπραν "*Ηράκλειτος*" από τις εκδόσεις "Πλέθρον". Η μετάφραση των αποσπασμάτων είναι της Πόλυς Γκίκα ενώ το αρχαίο κείμενο από το βιβλίο του Hermann Diels αναθεωρημένο και συμπληρωμένο από τον Walther Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker* (9η εκδ. Βερολίνο 1960).

Μικρός Απόπλους, Φεβρουάριος 2002

<http://www.mikrosapoplous.gr/heracletus/heracletus0.html>

Ἡράκλειτος

[Αποσπάσματα]

B 1

τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν εἰκόασι, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοίων ἐγὼ διηγεῦμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅπως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὅκωσπερ ὁκόσα εὔδοντες ἐπιλανθάνονται.

B 2

διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ ζυνῶ, τουτέστι τῷ κοινῶ· ζυνὸς γὰρ ὁ κοινός. τοῦ λόγου δ' ἐόντος ζυνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδιαν ἔχοντες φρόνησιν.

B 3

(ὁ ἥλιος) εὖρος ποδὸς ἀνθρωπείου.

B 3a (papyrus Derveni)

([Ἡράκλειτος ἐ]δήλωσε ὁ τὸ σμι[κρὸν παρὰ] τὰ κοινὰ [ἐπιφέρων· ἔδειξε γὰρ σα]φέστατα, [ὄ]σος, περικρύ[πτω] λόγῳ λέγων· [ἔστι γὰρ μὴ] ὁ ἥλιο]ς (οὐ κατὰ φύσιν) ἀνθρω[πείου] εὖρος ποδός ([οὐδὲ κατ' εὖρος τοῦτο]) οὐχ ὑπερβάλλον μέτ[ρων ὄ]ρους (Ἐ[ρινύας φοβοῦ]μενος) εἰ δὲ μ]ῆ, Ἐρινύε[ς] νιν ἐξευρήσο[υσιν, (ἀλλὰ εἴρηται, ἴνα] . . .)

B 4

si felicitas esset in delectationibus corporis, boves felices diceremus, cum inveniant orobum ad comedendum.

B 5

καθαίρονται δ' ἄλλως αἵματι μαινώμενοι οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῶ ἀπονίζοντο. μαίνεσθαι δ' ἂν δοκοίη, εἴ τις μιν ἀνθρώπων ἐπιφράσαιτο οὕτω ποιέοντα. καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο, οὐ τι γινώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας οἵτινές εἰσιν.

B 6

(ὁ ἥλιος οὐ μόνον, καθάπερ ὁ Ἡράκλειτός φησι,) νέος ἐφ' ἡμέρη (ἐστίν, ἀλλ' αἰεὶ νέος συνεχῶς) . . . ἄπτεται καὶ σβέννυται.

B 6a

ἀποσβέννυται πολὺ μᾶλλον τοῦ Ἡρακλειτείου ἡλίου, ὅσον αὐθις οὐκ ἐξάπτονται.

B 6b

ἀνάπτεσθαι καὶ σβέννυσθαι τὰ ἄστρα (καθ' Ἡράκλειτον).

B 7

εἰ πάντα τὰ ὄντα καπνὸς γένοιτο, ῥῖνες ἂν διαγνοῖεν.

B 8

τὸ ἀντίξουν συμφέρον . . . ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἀρμονίην.

B 9

. . . ὄνους σύρματ' ἂν ἐλέσθαι ἢ χρυσόν.

B 10

συλλάψεις ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον, καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνὸς πάντα.

B 11

. . . πᾶν ἐρπετὸν πληγῆ νέμεται.

B 12

ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρέει· καὶ ψυχαὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται.

B 13

ὔες βορβόρω μᾶλλον χαίρουσιν ἢ καθαρῷ ὕδατι.

B 14

νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις, μύσταις· (τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ.) τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυεῖται.

B 15

εἰ μὴ γὰρ Διονύσῳ πομπὴν ἐποιεῦντο καὶ ὕμνον ᾄσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴργασται· οὗτος δὲ Αἰδῆς καὶ Διόνυσος, ὅτεφ μαίνονται καὶ ληναίζουσιν.

B 16

τὸ μὴ δῦνόν ποτε πῶς ἂν τις λάθοι;

B 17

οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὀκόσοι ἐγκυρεῦσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἐωυτοῖσι δὲ δοκέουσι.

B 18

ἐὰν μὴ ἔλπηθαι ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερευνητον ἐὸν καὶ ἄπορον.

B 19

ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν.

B 20

γενόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν (μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι) καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι.

B 21

θάνατός ἐστιν ὀκόσα ἐγερθέντες ὀρέομεν, ὀκόσα δὲ εὐδοντες ὕπνος.

B 22

χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον.

B 23

Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἦδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν.

B 24

ἀρηϊφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι.

B 25

μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι.

B 26

ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἄπτεται ἐωυτῷ ἀποσβεσθεῖς ὄψεις. ζῶν δὲ ἄπτεται τεθνεῶτος εὐδῶν, ἐγρηγορῶς ἄπτεται εὐδοντος.

B 27

ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας, ἄσσα οὐκ ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσιν.

B 28

δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει φυλάσσει . . . Δίκη καταλάπεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας.

B 29

αἰρεῦνται γὰρ ἐν ἀντὶ ἀπάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται ὄκωσπερ κτήνεα.

B 30

κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ ἀείζων ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

B 31

πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ . . . θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὀκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.

B 32

ἐν τὸ σοφὸν μῶνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα.

B 33

νόμος καὶ βουλῆ πείθεσθαι ἐνός.

B 34

ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν ἐόικασιν· φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπεῖναι.

B 35

χρῆ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορας φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι.

B 36

ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή.

B 37

sues caeno, cohortales aves pulvere lavari.

B 38

Θαλῆς δοκεῖ πρῶτος ἀστρολογῆσαι.

B 39

ἐν Πριήνη Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων.

B 40

πολυμαθὴ νόον οὐ διδάσκει· Ἡδίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον.

B 41

εἶναι γὰρ ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτε ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων.

B 42

Ὅμηρος ἄξιος ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχος ὁμοίως.

B 43

ὑβριν χρῆ σβεννύναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊήν.

B 44

μάχεσθαι χρῆ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὄκωσπερ τείχεος.

B 45

ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει.

B 46

τὴν τε οἴησιν ἱερὴν νοῦσον (ἔλεγε καὶ τὴν ὄρασιν ψεύδεσθαι).

B 47

μὴ εἰκῆ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλόμεθα.

B 48

τῷ οὖν τόξῳ ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος.

B 49

εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ᾦ.

B 49a

ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἶμέν τε καὶ οὐκ εἶμεν.

B 50

οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστὶν ἐν πάντα εἶναι.

B 51

οὐ ζυνιᾶσιν ὄκως διαφερόμενον ἐωυτῷ συμφέρεται· παλίντονος ἀρμονίη ὄκωσπερ τόξου καὶ

λύρης.

B 52

αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων πεσσεύων· παιδὸς ἢ βασιληΐη.

B 53

πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

B 54

ἀρμονίη ἀφανῆς φανερῆς κρείσσων.

B 55

ὅσων ὄψις ἀκοῇ μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω.

B 56

ἐξηπάτηνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησίως Ὅμηρῳ, ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων. ἐκεῖνόν τε γὰρ παῖδες φθειράς κατακτείνοντες ἐξηπάτησαν εἰπόντες· ὅσα εἶδομεν καὶ ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ οὔτε εἶδομεν οὔτ' ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν.

B 57

διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλείστα εἶδέναι, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἓν.

B 58

ἀγαθὸν καὶ κακὸν <ἓν καὶ ταυτό>. οἱ γοῦν ἱητροὶ τέμνοντες, καίοντες ἐπαιτέονται μηδὲν ἄξιοι μισθὸν λαμβάνειν, ταῦτὰ ἐργαζόμενοι τὰ καὶ αἱ νοῦσοι.

B 59

γναφείῳ ὁδὸς εὐθεΐα καὶ σκολιῇ μία ἐστὶ καὶ ἡ αὐτή.

B 60

ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὡυτή.

B 61

θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

B 62

ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι. ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες.

B 63

(ἔνθα δ' ἐόντι ἐπανίστασθαι καὶ) φύλακας γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν.

B 64

τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός.

B 64a

φρόνιμον (εἶναι) τὸ πῦρ.

B 65

τὸ πῦρ χρησιμοσύνη καὶ κόρος.

B 66

πάντα γὰρ τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήγεται.

B 67

ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός. ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ πῦρ, ὅποταν συμμιγῆ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου.

B 67a

sicut aranea stans in medio telae sentit, quam cito musca aliquem filum suum corrumpit itaque illuc celeriter currit quasi de fili persectione dolens, sic hominis anima aliqua parte corporis laesa illuc festine meat quasi impatiens laesionis corporis, cui firme et proportionaliter iuncta est.

B 68

. . . ἄκεα (προσεῖπεν ὡς ἐξακεσόμενα τὰ δεινὰ καὶ τὰς ψυχὰς ἐξάντεις ἀπεργαζόμενα τῶν ἐν τῇ γενέσει συμφορῶν).

B 69

. . . τὰ μὲν τῶν ἀποκεκαθαρμένων παντάπασιν ἀνθρώπων, οἷα ἐφ' ἐνὸς ἂν ποτε γένοιτο σπανίως.

B 70

παῖδες τὰ ἀθύρματα ἄνδρες γενόμενοι ἀπέβρυσαν. (τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα.)

B 71

. . . τοῦ ἐπιλανθανομένου ἧ ἡ ὁδὸς ἄγει.

B 72

ᾧ μάλιστα διηγεκῶς ὁμιλοῦσι λόγῳ, τούτῳ διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέρη ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται.

B 73

οὐ δεῖ ὥσπερ καθεύδοντας ποιεῖν καὶ λέγειν. καὶ γὰρ τότε δοκοῦμεν ποιεῖν καὶ λέγειν.

B 74

οὐ δεῖ ὡς παῖδας τοκεόνων . . .

B 75

τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων.

B 76

ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀήρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος.

B 77

. . . ψυχῆσι τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῆσι γενέσθαι.

B 78

ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει.

B 79

άνηρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὄκωσπερ παῖς πρὸς άνδρός.

B 80

εἰδέναι δὲ χρῆ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεών.

B 81

Πυθαγόρης κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός.

B 82

πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχρὸς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν.

B 83

ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν.

B 84a

. . . μεταβάλλον ἀναπαύεται.

B 84b

κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι.

B 85

θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν· ὅ τι γὰρ ἂν θέλη, ψυχῆς ὠνεῖται.

B 86

. . . ἀπιστίη διαφυγγάνει μὴ γιγνώσκεσθαι.

B 87

βλάξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἐπτοῆσθαι φιλεῖ.

B 88

ταὐτὸ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κάκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα.

B 89

τοῖς ἐγρηγορόσιν ἓνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι, (τῶν δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεσθαι).

B 90

πυρός τε ἀνταμοιβῆ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἀπάντων ὄκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός.

B 91

σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει καὶ πρόσεισι καὶ ἀπεισι . . . (ἔμπεδον οὐδέν).

B 92

Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν.

B 93

ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.

B 94

ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἑρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν.

B 95

ἀμαθίην γὰρ ἄμεινον κρύπτειν, ἔργον δὲ ἐν ἀνέσει καὶ παρ' οἶνον.

B 96

νέκυες γὰρ κοπρίων ἐκβλητότεροι.

B 97

κύνες γὰρ καὶ βαύζουσι ὧν ἂν μὴ γινώσκωσι.

B 98

αἱ ψυχὰι ὀσμῶνται καθ' Ἄιδην.

B 99

εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἔνεκα τῶν ἄλλων ἄστρον εὐφρόνη ἂν ἦν.

B 100

. . . πάντων, ἃ φέρουσι ὄραι.

B 101

ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν.

B 101a

ὀφθαλμοὶ γὰρ τῶν ὄτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες.

B 102

τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν ἃ δὲ δίκαια.

B 103

ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας.

B 104

τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν; δῆμων αἰδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρεῖωνται ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι <οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί>.

B 105

ἀστρολόγον τὸν Ὅμηρον.

B 106

(Ἡσίοδος ἠγγόνει) φύσιν ἡμέρης ἀπάσης μίαν οὔσαν.

B 107

κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὄτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων.

B 108

ὀκόσων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστι πάντων

κεχωρισμένον.

B 110

ἄνθρωποις γίνεσθαι ὀκόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον.

B 111

νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἠδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν.

B 112

σωφρονεῖν ἀρετὴ μεγίστη, καὶ σοφίη ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαίοντας.

B 113

ξυνόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονεῖν.

B 114

ξὺν νῶ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῶ ξυνῶ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις, καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως. τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἄνθρωποι νομοὶ ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὀκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται.

B 115

ψυχῆς ἐστι λόγος ἐωυτὸν αὖξων.

B 116

ἄνθρωποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἐωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν.

B 117

ἀνὴρ ὀκόταν μεθυσθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος οὐκ ἐπάων ὄκη βαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων.

B 118

αὕη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.

B 119

ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων.

B 120

ἠοῦς καὶ ἐσπέρας τέρματα ἢ ἄρκτος καὶ ἀντίον τῆς ἄρκτου οὔρος αἰθρίου Διός.

B 121

ἄξιον Ἐφεσίοις ἠβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἐρμόδωρον ἄνδρα ἐωυτῶν ὀνήστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μηδὲ εἷς ὀνήστος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.

B 122

ἀγκιβασίη.

B 123

φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ.

B 124

ὅκωσπερ σάρμα εἰκῆ κεχυμένων ὁ κάλλιστος κόσμος.

B 125

καὶ ὁ κυκεὼν δίσταται μὴ κινούμενος.

B 125a

μὴ ἐπιλίποι ὑμᾶς πλοῦτος, Ἐφέσιοι, ἴν' ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι.

B 126

ψυχρὰ θέρεται, θερμὰ ψύχεται, ὑγρὰ ἀναίνεται, καρφαλέα νοτίζεται.

B 126a

κατὰ λόγον δὲ ὥρέων συμβάλλεται ἑβδομᾶς κατὰ σελήνην, διαιρεῖται δὲ κατὰ τὰς ἄρκτους, ἀθανάτου μνήμης σημείω.

B 129

Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποίησατο ἑωυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην.

Ὁ Λόγος καὶ τὸ Ἔν

1. (18).

ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερευνητον ἐὼν καὶ ἄπορον.

Αν δεν ελπίζεις, δε θα βρεῖς το ἀνέλπιστο, που εἶναι ἀνεξερευνητο και ἀπλησίαστο.

2. (93).

ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.

Ο ἄρχοντας, που δικό του εἶναι το μαντείο στους Δελφούς, οὔτε λέει οὔτε κρύβει, ἀλλὰ μονάχα σημαίνει.

3. (92).

Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι καθ' Ἡράκλειτον ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν.

Η Σίβυλλα, που με στόμα μαινόμενο εκστομίζει λόγια ἀγέλαστα, ἀφτιασίδωτα και ἀμύριστα, διασχίζει με τη φωνή της χιλιάδες χρόνια με τη βοήθεια του θεού.

4. (79).

ἄνηρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὄκωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός.

Ο ἄνθρωπος νήπιο ἀποκαλεῖται ἀπ' τη θεότητα, ὅπως ἀκριβῶς το παιδί ἀπό τον ἄντρα.

5. (78).

ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνῶμας, θεῖον δὲ ἔχει.

Το ἀνθρώπινο ον δεν κατέχει την ἀληθινή γνώση, ἀλλὰ το θεῖο την κατέχει.

6. (1).

τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπίροισιν εἰκόσασι, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοίων ἐγὼ διηγεῦμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅκως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὄκωσπερ ὁκόσα εὐδοντες ἐπιλανθάνονται.

Αν και ο λόγος αὐτός εἶναι αἰώνια οι ἀνθρωποι εἶναι ἀνίκανοι να καταλάβουν και πρὶν τον ἀκούσουν και ἀφού τον ἀκούσουν για πρώτη φορά. Γιατί, ἐνώ τα πάντα συντελοῦνται σύμφωνα μ' αὐτόν το λόγο, αὐτοὶ μοιάζουν ἀπειροὶ ὅταν ἀποκτήσουν ἐμπειρία λέξεων και πράξεων σαν αὐτές που ἐγὼ διηγούμαι, ὅποτε διακρίνω το κάθε τι σύμφωνα με τη σύσταση του και ἐκθέτω το πὼς ἔχει. Αλλὰ ἀπό τους ἄλλους ἀνθρώπους διαφεύγουν ὅσα πράττουν ὅταν εἶναι ζυπνητοὶ, ἀκριβῶς ὅπως λησμονοῦν ὅσα πράττουν ὅταν κοιμοῦνται. [\[1\]](#)

7. (72).

ᾧ μάλιστα διηγεκῶς ὁμιλοῦσι λόγῳ, τῷ τά ὅλα διοικοῦντι, τούτῳ διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέρην ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται.

Μ' ὅποιον πάνω ἀπ' ὅλα ἀδιάκοπα συναναστρέφονται, το λόγο, που τα κυβερνάει ὅλα, μ' αὐτόν ἔχουν διαφορές, και ὅσα συναντοῦν κάθε μέρα, τους φαίνονται ξένα. [\[2\]](#)

8. (19).

Ἦ φήσιν· ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν.

Δεν ξέρουν ούτε ν' ακούν ούτε να λένε.

9. (34).

ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν ἐοίκασι· φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπεῖναι.

Όταν ακούν δεν καταλαβαίνουν και γι' αυτό μοιάζουν με κουφούς. Σ' αυτούς ταιριάζει η παροιμία: Παρόντες απουσιάζουν.

10. (17).

οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὀκόσοι ἐγκυρεῦσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἑωυτοῖσι δὲ δοκέουσι.

Γιατί δε σκέφτονται οι πιο πολλοί απ' τους ανθρώπους, πάνω σ' αυτό που συναντούν, ούτε κι όταν το μάθουν, το γνωρίζουν, αλλά το φαντάζονται.

11. (86).

Ἀλλὰ τῶν μὲν θεῶν τὰ πολλὰ, καθ' Ἡράκλειτον, ἀπιστίη διαφυγγάνει μὴ γινώσκεισθαι.

Τα πιο πολλά από τα θεία πράγματα μας ξεφεύγουν από απιστία, και δεν γίνονται γνωστά.

12. (67).

ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός (τὰναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς), ἀλλοιοῦται δὲ ὄκωσπερ (πῦρ), ὅπταν συμμιγῆ θυμάσιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου.

Ο θεός είναι μέρα, νύχτα, χειμώνας, καλοκαίρι, πόλεμος, ειρήνη, κορεσμός και πείνα. Αυτός μεταβάλλεται με τον τρόπο της φωτιάς: ὅποτε αναμιχθεί με θυμιάματα, ονομάζεται ανάλογα με τη μυρωδια του καθενός. [3]

13. (113).

ξυνόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονέειν.

Η φρόνηση είναι κοινή σ' όλους.

14. (116).

ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοῦς καὶ σωφρονεῖν.

Σ' όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η αυτογνωσία και η σωφροσύνη.

15. (2).

διὸ δεῖ ἐπεσθαι τῷ (ξυνῶ, τουτέστι) τῷ κοινῷ· ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός· τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν.

Γι' αυτό πρέπει ν' ακολουθήσουμε τον κοινό λόγο, γιατί το κοινό είναι συμπαντικό. Ενώ όμως ο λόγος είναι κοινός, οι πολλοί ζουν σαν να έχουν μια ιδιαίτερη φρόνηση. [4]

16. (115).

ψυχῆς ἐστι λόγος ἑωυτὸν αὔξων.

Στην ψυχή ανήκει ο λόγος που αυξάνει απ' τον εαυτό του. [5]

17. (45).

ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν

Τα πέρατα της ψυχῆς δε θα βρεῖς προχωρώντας, ὅσο μακριά και αν σε φέρει ο

λόγον ἔχει.

δρόμος σου· τόσο βαθύ λόγο περιέχει. [6]

18. (50).

Μὲν οὖν φησιν εἶναι τὸ πᾶν διαιρετὸν ἀδιαίρετον, γενητὸν ἀγένητον, θνητὸν ἀθάνατον, λόγον αἰῶνα, πατέρα υἱὸν, θεὸν δίκαιον· “οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἐστὶν ἓν πάντα εἶναι” ὁ Ἡράκλειτος φήσιν.

Ο Ηράκλειτος λοιπόν λέει ότι το παν είναι διαιρετό και αδιαίρετο, γεννητό και αγέννητο, θνητό και αθάνατο, λόγος και αἰών, πατέρας και γιος, θεός και δικαιοσύνη. Αφού ακούσετε όχι εμένα αλλά το λόγο, είναι σοφὸ να ομολογήσετε πως τα πάντα είναι ένα. [7]

19. (32).

ἓν τὸ σοφὸν μόνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα.

Το Εν, το οποίο μόνον είναι η Σοφία, θέλει και δε θέλει να καλεῖται με το όνομα του Δία. [8]

20. (33).

νόμος καὶ βουλῆ πείθεσθαι ἑνός.

Νόμος είναι και η πειθαρχία στη θέληση του ενός.

21. (114).

ξὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῶ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις, καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως· τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνός τοῦ θεοῦ· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται.

Εκείνοι που μιλούν με νου πρέπει να στηρίζονται σ' αυτό που είναι κοινό στα πάντα, όπως ακριβώς μια πόλη πρέπει να στηρίζεται στο νόμο της, και με περισσότερη δύναμη ακόμα. Γιατί όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι τρέφονται από τον ένα, το θεϊκό· γιατί αυτός κυριαρχεί όσο ακριβώς θέλει, επαρκεί για τα πάντα και περισσεύει. [9]

Σημειώσεις

1. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αυτό το κείμενο αποτελεί την αρχή του έργου του Ηράκλειτου· ο ιδρυτής του Λυκείου τον μέμφεται για τη σκοτεινότητά του που οφείλεται σε γραμματικές αιτίες· είναι γι' αυτό, βεβαιώνει, που δεν ξέρουμε πού αναφέρεται η λέξη “ἄει”, η οποία μπορεί να συνδεθεί με τη λέξη που προηγείται, στην περίπτωση που πρόκειται για τον αιώνιο Λόγο, ή στη λέξη που ακολουθεί, στην περίπτωση που πρόκειται για τους αιώνια ανίκανους να κατανοήσουν το Λόγο ανθρώπους. Οι σχολιαστές τάχθηκαν υπέρ της μιας ή της άλλης από αυτές τις δυο μεταφράσεις. Βρίσκουμε μια λεπτομερή αντιπαράθεση γνώμων όλων αυτών των προβλημάτων στο έργο του G.S. Kirk, *Heracklitus. The cosmic fragments, Cambridge*, νέα έκδοση αναθεωρημένη, 1962, σελ. 33-46.

2. Ο Χάιντεγκερ σχολιάζει αυτό το απόσπασμα με την ευκαιρία μιας μελέτης πάνω στο [απόσπασμα 16](#) και πάνω στην έννοια της λέξης *ἀλήθεια* στον Ηράκλειτο· αυτός ο όρος, τον οποίο συνήθως μεταφράζουμε (στα γαλλικά) “verite”, προέρχεται από ένα ρήμα που σημαίνει “κρύπτω”* και του οποίου προηγείται το στερητικό α, η “ἀλήθεια” είναι λοιπόν, κατά τον Χάιντεγκερ, η αποκάλυψη. Η δυστυχία των ανθρώπων προέρχεται από το ότι εκτρέπονται του λόγου που εισάγει κάθε πράγμα στην παρουσία, είναι τυφλοί στη φωτεινότητα μέσα στην οποία πηγαίνουν ή παραμένουν, και αναζητούν το αληθινό μέσα στην ποικιλία του πάντοτε-νέου (βλ. *Essais et conferences*, Paris 1958, σελ. 339).

3. Οι λέξεις μέσα σε παρένθεση είναι πιθανότατα του Ιπόλυτου από τον οποίο είναι παρμένο

* Από το ρήμα λανθάνω: κύρια έννοια (στην αρχαία γλώσσα): διαφεύγω την προσοχή. (Σ.τ.Μ.)

αυτό το απόσπασμα και έχουν πράγματι την αξία επεξηγηματικού σχολίου· ωστόσο, ο W.A. Heidel ισχυρίζεται ότι αυτοί οι όροι είναι του Ηράκλειτου, αλλά ότι πρέπει να διορθωθεί το “οὔτος” σε “ἄυτός”. Το [απόσπασμα 102](#) καθιερώνει επίσης μια σχέση μεταξύ θεού και αντιθέτων. Ξαναβρίσκουμε την ενότητα του πρώτου ζεύγους αντιθέτων μέσα στο [απόσπασμα 57](#), ξαναβρίσκουμε πιθανώς, ή σχεδόν, την ενότητα του τέταρτου ζεύγους αντιθέτων στο [απόσπασμα 65](#). Όσο για την εικόνα του αρωματισμένου με θυμιάματα πυρός, μπορούμε να την ερμηνεύσουμε με δυο τρόπους: είτε διάφορα, θυμιάματα αναμιγνύονται και ρίχνονται μαζί στη φωτιά, από όπου αναδίδεται μια σύνθετη οσμή στην οποία ο καθένας αναγνωρίζει αυτό που του αρέσει, είτε τα θυμιάματα ρίχνονται το ένα μετά το άλλο μέσα στη φωτιά και αναμιγνύονται μαζί της χωρίς να έχουν προηγουμένως αναμιχθεί μεταξύ τους. Η λέξη *πῦρ* έχει προστεθεί σ' αυτή την πρόταση αλλά μερικοί προτείνουν να προστεθεί μάλλον η λέξη *οἶνος*, εφ' όσον ήταν μια συχνή συνήθεια στην Ελλάδα να αναμιγνύουν στο κρασί διάφορα είδη αρωματικών φυτών. Όπως και αν έχει, ο Ηράκλειτος κάνει εδώ το Θεό αυτό που βρίσκεται στην ίδια την καρδιά όλων των αντιθέτων, αυτό που πηγαιίνει από το ένα στο άλλο διά μέσου της αλλαγής. Μερικοί βλέπουν εδώ μια πανθεϊστική διακήρυξη πίστης, άλλοι βρίσκουν το έναυσμα μιας διαλεκτικής· ίσως δεν πρέπει να δούμε παρά έναν τρόπο να θέσουμε το πρόβλημα των σχέσεων του Ενός και του πολλαπλού.

4. “Ἐυνῶ, τουτέστι τῶ” είναι πιθανότατα μια επεξήγηση του Σέξτου του Εμπειρικού από τον οποίο δανειστήκαμε αυτό το απόσπασμα. “Ἐυνός” είναι ιωνικός τύπος, άρα ένας όρος τυπικά ηρακλείτειος. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός θέλησε λοιπόν να εξηγήσει ότι η λέξη “ξυνός” ήταν η αντίστοιχη κλασσικού όρου “κοινός”. Σύμφωνα με τον W. Jaeger, ο όρος “φρόνησις” λέγεται για την εφαρμοσμένη στην πράξη γνώση.

Είναι πιθανόν ότι μια φράση όπως “δεῖ ἔπεσθαι τῶ κοινῶ” επηρέασε πολύ το στωικισμό. Ξέρουμε ότι αυτή η σχολή οφείλει αναμφισβήτητα πολλά στη σκέψη του Ηράκλειτου: το θέμα του πυρός συναντάται εκεί διαρκώς και μερικοί μάλιστα φτάνουν να ισχυρισθούν ότι η ιδέα της παγκόσμιας ανάφλεξης, της “εκπύρωσης”, δεν είναι διόλου ηρακλείτεια, αλλά αποτελεί ένα στοιχείο που προστέθηκε ίσως πολύ αργότερα και το οποίο ο στωικισμός θα είχε προσάψει στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου. Όμως ο στωικισμός, κάνοντας το χρόνο έκφραση αυτή καθαυτή της ζωής του Θεού και βρίσκοντας μέσα στο χρόνο την αιτία μιας τελεολογίας και μιας θείας πρόνοιας, είναι με τον τρόπο του μια φιλοσοφία του γίνεσθαι. Η στωική σοφία μας ζητά να αγαπήσουμε το χρόνο που μας φτιάχνει και να υποταχθούμε σε αυτόν· ο ανόητος είναι εκείνος που θέλει να ζήσει στο περιθώριο αυτής της παγκόσμιας συν-πάθειας που κάνει όλα τα όντα να είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους μέσα στο χώρο και το χρόνο. Έτσι, το ηρακλείτειο “ἔπεσθαι τῶ κοινῶ” γίνεται με το στωικισμό “ζείτε σε συμφωνία με τη φύση”.

5. Αυτό το απόσπασμα, όπως τόσα άλλα, είναι δύσκολο να το ερμηνεύσει κανείς. Αν πάρουμε τη φράση κατά γράμμα, θα μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι πρόκειται για κάποια διακήρυξη πίστης ευνοϊκή προς έναν ολοκληρωτικό ανθρωπισμό, ότι είναι μόνο στην ανθρώπινη ψυχή που ανήκει ένας Λόγος ο οποίος, μέσα στην ιστορία, δεν παύει να αυξάνεται από τον εαυτό του χωρίς καμιά αναφορά σε μια υπερβατικότητα. Από μια τέτοια λοξοδρόμηση θα μπορούσαμε λοιπόν να διαβεβαιώσουμε ότι το άπειρο του ανθρώπου είναι ένα με το άπειρο της ιστορίας, κατά τη διάρκεια της οποίας ο άνθρωπος εκπληρώνεται ανανεώνοντας τον εαυτό του και ξεπερνώντας τον. Όμως, θα επρόκειτο για μια πολύ σύγχρονη άποψη, εντελώς ξένη προς έναν Έλληνα γενικά και ιδιαίτερα προς τον Ηράκλειτο. Πρέπει μάλλον να κατανοήσουμε ότι ο Λόγος που κρύβει η ψυχή (όπως μας λέει το [απόσπασμα 45](#)) παραμένει έτσι ώστε μέσα του τελικά το αιώνιο γίνεσθαι τον αλλάζει.

6. Ο Frankel προτείνει να προηγηθεί αυτού του αποσπάσματος το [απόσπασμα 3](#) και κατά συνέπεια να διαβάσουμε: “(Περί μεγέθους ήλιου) εὔρος ποδός ἀνθρωπέιου, ψυχῆς πείρατα ἰών οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει”.

Είναι πιθανόν ότι μια τέτοια φράση έχει κάποια σχέση με τον ορφισμό. Δεν μπορούμε να φτάσουμε τα πέρατα της ψυχής, διότι έρχεται από τα βάθη των αιώνων, δε γεννήθηκε μαζί με το άτομο που κατοικεί· σ' αυτή την περίπτωση, μια θεωρία όπως η σωκρατική θεωρία της αναμνημόνευσης θα ήταν για μας μια πρόκληση να μπούμε σ' ένα δρόμο που θα επέτρεπε να βρούμε, αν μη τι άλλο κατά ένα μέρος, τα πέρατα της ψυχής· από την άλλη πλευρά, ο δαίμων του Σωκράτη, θα μπορούσε να είναι μια μορφή αυτού του Λόγου που κρύβει η ψυχή. Όπως και αν έχει,

φαίνεται πως βρισκόμαστε εδώ μπροστά στην ιδέα ότι η ψυχή ξεπερνά το “εγώ” εκείνου που την αναζητά· δε θα μπορούσαμε λοιπόν να συλλογισθούμε τον Πασκάλ που λέει ότι ο άνθρωπος ξεπερνά τον άνθρωπο;

7. Αυτό το απόσπασμα είναι παρμένο από τον Ιππόλυτο, ο οποίος θέλει να ανατρέψει την αίρεση του Νοέτιου, σύμφωνα με την οποία ο Πατήρ και ο Υιός είναι ένα· θέλει να δείξει ότι αυτή η ιδέα προέρχεται από τον Ηράκλειτο άρα από ειδωλολατρική πηγή. Εφ' όσον ο Ηράκλειτος δηλώνει ότι τα αντίθετα είναι ταυτόσημα, κατά συνέπεια, σκέφτεται ο Ιππόλυτος, μπόρεσε να υποστηριχθεί στο όνομα αυτής της ιδέας, το ότι ο Πατήρ και ο Υιός είναι ταυτόσημοι. Είναι δύσκολο να ξέρουμε αυτό που, στην πρώτη πρόταση αυτού του αποσπάσματος, ανήκει πράγματι στον Ηράκλειτο· όμως αυτό που είναι αναμφισβήτητο, είναι ότι η δεύτερη πρόταση αντανακλά σωστά τη σκέψη του Εφέσιου. Ο H. Gomperz την ερμηνεύει με έναν ιδιαίτερο τρόπο, διαβάζοντας “ειδέναι”, που δίνει το χειρόγραφο, και όχι “είναι”, διόρθωση υιοθετημένη από τον Diels· συνεπώς, αν εξαρτήσουμε την πρόταση από την προηγούμενη λέξη “δίκαιον”, η μετάφραση θα είναι η εξής: “Αφού ακούσετε όχι εμένα αλλά το Λόγο, είναι σοφό να ομολογήσετε ότι το Εν-Σοφό γνωρίζει τα πάντα”.

Ο Χάιντεγκερ αφιέρωσε σ' αυτό το απόσπασμα μια εκτεταμένη ανάλυση με κεντρικό σημείο το Λόγο· οι αναλύσεις του πάνω σε αυτόν τον όρο βρίσκονται μέσα σε πολλά από τα έργα του και αυτό με την ευκαιρία μιας ανάγνωσης του Ηράκλειτου ή μιας ανάγνωσης του Παρμενίδη. Κατά τον Χάιντεγκερ “λέγειν” δεν σημαίνει ποτέ για τους Έλληνες λέω με την πολύ απλή έννοια του όρου, σαν αυτή η σημασία να έβγαινε πάνοπλη από το Μηδέν· οι Έλληνες αντίθετα κατανοούσαν λέγειν σαν “αποθέτω”, “εκθέτω”, “θέτω τη σκέψη μου επί”. Το λέγειν ήταν άρα ένα θέτω· όμως, πολυάριθμα πράγματα θέτονται εμπρός μας, δίχως εμείς να έχουμε επέμβει σ' αυτή τη θέση: η θάλασσα, το βουνό, θέτονται εμπρός μας, το ότι εμείς τοποθετούμαστε στην τάδε στάση δεν είναι παρά ένα ελάχιστο μέρος αυτού που τοποθετείται εμπρός μας κι, ακόμη, εμείς τοποθετούμαστε σε αυτή τη στάση με βάση αυτό που είχε ήδη τεθεί εμπρός μας· έτσι είναι που οι πέτρες ενός σπιτιού κατάγονται από ένα βράχο που είχε τη φυσική του μορφή (βλ. *Qu' appelle-t-on penser?* σελ. 185 κ.ε.). Λέγειν θα σήμαινε άρα θέτω, εκτείνω, προκειμένου να διατηρηθούν τα πράγματα και να τοποθετηθούν μέσα στη μη-απόκρυψη. Ο Λόγος φέρει αυτό που εμφανίζεται και εκτείνεται εμπρός μας για να αυτο-επιδειχθεί και να παρουσιασθεί στο φως. Το “Εν πάντα” δεν είναι αυτό που δηλώνει ο Λόγος, λέει αυτό που είναι ο Λόγος· όταν το θνητό “λέγειν” προσαρμόζεται στο Λόγο, τότε συμβαίνει “όμολογείν”. “Ο Λόγος συγκεντρώνεται μέσα στο Εν αποβλέποντας στην ενοποιητική του δύναμη· το θνητό “λέγειν” αναπαύεται λοιπόν προφυλαγμένο μέσα στο Λόγο, από την Ειμαρμένη διευθετείται σωστά αλλά δεν είναι ποτέ η ίδια η Διευθέτηση: “Εν Πάντα ως Λόγος” (*Essais et conferences*, σελ. 249 κ.ε.).

8. Η έννοια των τεσσάρων πρώτων λέξεων αυτού του αποσπάσματος έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως· σύμφωνα με το αν παρεμβάλλουμε ή όχι ένα κόμμα μεταξύ διαφόρων ομάδων λέξεων, προκύπτουν πέντε ερμηνείες:

- α) Ένα πράγμα, το μόνο που είναι σοφό, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.
- β) Ένα μόνο πράγμα, η Σοφία, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.
- γ) Το Εν, το οποίο μόνον είναι η Σοφία, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία. (ερμηνεία που προτείνουμε και που είναι αυτή που υιοθέτησε ο K. Reinhardt).
- δ) Το Σοφό είναι ένα μόνο και θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.
- ε) Το Σοφό είναι ένα, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.

Ένα άλλο πρόβλημα τίθεται: ο Ηράκλειτος χρησιμοποιεί “Ζηνός” ως γενική της λέξης “Ζεός”, αντί της συνηθισμένης γενικής “Διός”. Μερικοί σκέφτηκαν ότι το έκανε με την πρόθεση να οικειοποιηθεί τη λαϊκή ετυμολογία κατά την οποία “Ζηνός” προέρχεται από το “Ζην”. Βρίσκουμε αρκετά παραδείγματα αυτού του παραλληλισμού: ο Αισχύλος μέσα στις “Ίκετίδες”, στίχος 584, λέει:

“Φυσίζοον γένος τόδε Ζηνός ἐστιν ἀληθῶς”.

Μέσα στον *Κρατύλο* του Πλάτωνα, όπου οι ετυμολογικές ταχυδακτυλουργίες μεταφυσικής σημασίας είναι πολυάριθμες, διαβάζουμε: “ἔστι δέ οὐ ράδιον κατανοῆσαι, ἀτεχνῶς γὰρ ἔστιν οἶον λόγος τό τοῦ Διός ὄνομα· διελόντες δέ αὐτό διχῆ οἱ μὲν τῷ ἐτέρῳ μέρει, οἱ δὲ τῷ ἐτέρῳ χρώμεθα· οἱ

μέν γάρ Ζῆνα, οἱ δὲ Δία καλοῦσιν· (...) συμβαίνει ἂν ὀρθῶς ὀνομάζεσθαι οἷτος ὁ θεός εἶναι δι' ὃν ζῆν ἄει πᾶσι τοῖς ζῶσιν ὑπάρχει” (396 αβ). Οἱ Στωικοὶ θα οικειοποιηθοῦν αὐτὴ τὴν επιχειρηματολογία. Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅπως “Ζηνός” εἶναι κοινὸ μέσα στὴν *Ιλιάδα* καὶ τὶς τραγωδίες, ἄλλοι σχολιαστὲς σκέφτηκαν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος χρησιμοποιοῦσε αὐτὸν τὸν τύπο χωρὶς εἰδικὴ πρόθεση, βρίσκοντας τὸν μόνον καλύτερα προσαρμοσμένο στο ποιητικὸ τοῦ ὕφους.

9. Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἦταν γνωστὸ στους Στωικοὺς γιὰ τους ὁποίους ὁ θεϊκὸς νόμος ἦταν, χρονικὰ καὶ διαστημικὰ, ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ κόσμου· τὸ νὰ ἀναγνωρίσει τὸ θεϊκὸ νόμο στὰ πάντα καὶ ἰδιαίτερα μέσα στὴν τελικότητα τῆς φύσης, ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ πρῶτο καθήκον τοῦ φιλοσόφου· τὸ νὰ υποταχθεῖ σ' αὐτὸν τὸ θεϊκὸ νόμο, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ γινόταν γνωστὸς, ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ προορισμὸς τοῦ σοφοῦ. Ὁ *Ὑμνος στὸν Δία* τοῦ Κλεάνθη περιέχει μιὰ υπενθύμιση αὐτῆς τῆς φράσης τοῦ Ἡράκλειτου.

Ὁ Πόλεμος καὶ ἡ Ἔρις

22. (53).

πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἄνθρωπος, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

Ὁ πόλεμος εἶναι πατέρας ὅλων, ὅλων βασιλιάς. Ἄλλους ἀνέδειξε σε θεοὺς καὶ ἄλλους σε ἀνθρώπους, ἄλλους ἔκανε δούλους καὶ ἄλλους ἐλεύθερους. [10]

23. (80).

εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεῶν.

Πρέπει να γνωρίζει κανείς ότι ο πόλεμος εἶναι κοινός καὶ ἡ διχόνοια δικαιοσύνη, καὶ ὅτι τα πάντα γίνονται σύμφωνα με τὴν διχόνοια καὶ τὴν ἀνάγκη.

24. (125).

καὶ ὁ κυκεῶν δίσταται (μὴ) κινούμενος.

Καὶ ὁ κυκεῶνας διαλύεται ὅταν δὲν κινεῖται. [11]

Σημειώσεις

10. Ὁ Χάιντεγκερ ταυτίζει τὸ Λόγο με τὸν πόλεμο (βλ. *Introduction a la metaphysique*, σελ. 72).

11. Ὀνόμαζαν “κυκεῶνα” ἓνα ποτό αποτελούμενο ἀπὸ κριθάλευρο, ἓνα υγρὸ καὶ διάφορα ἄλλα συστατικά· τὸ ὄνομα τοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ το ἀνακινοῦν (“κυκᾶν”) προκειμένου τὰ στερεὰ συστατικά νὰ μὴν επικάθονται στὸ βάθος τοῦ δοχείου. Ὁ κυκεῶνας συναντάται πολλές φορές στὸν Ὅμηρο, καὶ στὴν *Ιλιάδα* (XI, στίχος 624 κ.ε.) μᾶς περιγράφεται ἡ λεπτομερειακὴ προετοιμασία του: μέσα στὴν κούπα τοῦ Νέστορα, ἡ Ἐκαμήδη ἀναμιγνύει κρασί, μέλι, τριμμένο κατσικίσιο τυρὶ καὶ λευκὸ κριθάλευρο. Ὁ κυκεῶνας ἀνακατευόταν με ἓνα βλαστὸ ἀπὸ φλησκούνι ποῦ εἶχε ἐπίσης ὡς ρόλο νὰ τὸν ἀρωματίζει. Ὁ κυκεῶνας χρησίμευε γιὰ νὰ τονώνει ἐκεῖνον ποῦ ἦταν ἐξαντλημένος, ὁμῶς, ἀκόμη, διαφορὲς παραλλαγές του υποτίθεται ὅτι εἶχαν θεραπευτικὲς ιδιότητες. Ὁ κυκεῶνας ἐπαιξε ἐπίσης κάποιον ρόλο στὶς θρησκευτικὲς τελετές, ἀφοῦ οἱ μνημένοι στὰ ἐλευσίνια μυστήρια ἐπῖναν ἀπὸ αὐτόν καὶ τοῦ ἀπέδιδαν μυστικιστικὲς ἀξίες· πάνω σ' αὐτό τὸ θέμα, βλ. Armand Delatte, *Le Cyceon, breuvage rituel des mysteres d' Eleusis*, Paris 1955. Ἡ ἰδέα τοῦ Ἡράκλειτου εἶναι ξεκάθαρη, ἡ ἀνακίνηση τοῦ μίγματος κάνει τὴν ὁμοιομορφία του, ἔτσι συμβαίνει καὶ με τὰ πάντα σ' αὐτόν τὸν κόσμον, καὶ με τὸν ἴδιον τὸν κόσμον.

Ἡ Ἀρμονία τῶν Ἀντιθέτων

25. (8).

τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφορόντων καλλίστην ἁρμονίαν (καὶ πάντα κατ' ἕριν γίνεσθαι).

Το αντίθετο συγκλίνει, και απ' τις διαφορές (γεννιέται) η πιο όμορφη αρμονία, και τα πάντα γίνονται με τη διχόνοια.

26. (54).

ἁρμονίη ἀφανῆς φανερῆς κρείττων.

Η αφανής αρμονία είναι καλύτερη απ' τη φανερή.

27. (60).

ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὡυτή.

Ο δρόμος που ανεβαίνει κι ο δρόμος που κατεβαίνει είναι ένας κι ο ίδιος δρόμος. [\[12\]](#)

28. (59).

Γναφεῖω ὁδὸς εὐθεῖα καὶ σκολιή (ἢ τοῦ ὀργάνου τοῦ καλουμένου κοιλίου ἐν τῷ γναφεῖω περιστροφή εὐθεῖα καὶ σκολιή· ἄνω γὰρ ὁμοῦ καὶ κύκλω περιέρχεται) μία ἐστὶ, φησὶ, καὶ ἡ αὐτή.

Στο γναφείο ο δρόμος ο ευθύς και ο δρόμος ο λοξός είναι ένας κι ο ίδιος δρόμος. [\[13\]](#)

29. (10).

συνάψεις ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμπερόμενον διαφορόμενον, συνᾶδον διᾶδον, καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνὸς πάντα.

Συνδέσεις όλα κι όχι όλα, ομόνοια, διχόνοια, συμφωνία, ασυμφωνία: το Ένα γεννιέται απ' όλα και από το Ένα όλα.

30. (48).

τῷ οὖν τόξω ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος.

Του τόξου το όνομα είναι ζωή, αλλά το έργο θάνατος.

31. (51).

οὐ ξυνιασιν ὅκως διαφορόμενον ἐωυτῷ ὁμολογεῖ· παλίντονος ἁρμονίη ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης.

Δεν καταλαβαίνουν πως το διαφορετικό συνομολογεί με τον εαυτό του· αρμονία αντιθέτων εντάσεων όπως στο τόξο και τη λύρα. [\[14\]](#)

32. (88).

ταῦτὸ τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ (τὸ) ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κάκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα.

Το ίδιο πράγμα υπάρχει σε μας, το ζωντανό και το πεθαμένο, το ξύπνιο και το κοιμισμένο, το νέο και το γερασμένο· γιατί αυτά μεταβάλλονται σ' εκείνα και, αντίθετα, εκείνα μεταβάλλονται σ' αυτά. [\[15\]](#)

33. (61).

θάλασσα ὕδωρ καθαρῶτατον καὶ

Η θάλασσα είναι το πιο καθαρό και το

μιαρώτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

πιο μολυσμένο νερό· για τα ψάρια είναι πόσιμο και σωτήριο, αλλά για τους ανθρώπους μη πόσιμο και ολέθριο. [16]

34. (62).

ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι. ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες.

Οι αθάνατοι είναι θνητοί και οι θνητοί αθάνατοι· αυτοί ζουν από το θάνατο εκείνων και εκείνοι πεθαίνουν από τη ζωή αυτών. [17]

35. (77).

Ὅθεν καὶ Ἡράκλειτον ψυχῆσι φάναι τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῆσι γενέσθαι· τέρψιν δὲ εἶναι αὐταῖς τὴν εἰς γένεσιν πτῶσιν· ἀλλαχοῦ δὲ φάναι ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον.

Εἶναι τέρψη ἢ θάνατος για τις ψυχές να γίνονται υγρές. Εἶναι τέρψη γι' αυτές η πτώση τους στη γέννηση. Η ζωή μας γεννιέται από το θάνατο τους και η ζωή τους γεννιέται από το θάνατο μας.

36. (58).

Καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (ἓν ἐστίν). Οἱ γοῦν ἰατροὶ, φησὶν Ἡράκλειτος, τέμνοντες, καίοντες, πάντη βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστοῦντας, ἐπαιτέονται μὴδὲν ἄξιον μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστοῦντων, ταῦτα ἐργαζόμενοι τὰ ἀγαθὰ καὶ τοὺς νόσους.

Το καλό και το κακό είναι ένα και το αυτό. Γιατί οι γιατροί, λέει ο Ηράκλειτος, που κόβουν και καίνε και με κάθε τρόπο βασανίζουν τους αρρώστους, τους ζητούν, ενώ δεν το αξίζουν, κι αμοιβή, ενώ η θεραπεία έχει τις ίδιες επιπτώσεις που έχουν κι οι αρρώστιες. [18]

37. (57).

διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλείστα εἰδέναί, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἓν.

Δάσκαλος των πιο πολλών ανθρώπων είναι ο Ησίοδος· αυτοί είναι βέβαιοι πως αυτός γνωρίζει πάρα πολλά, αυτός που δεν μπορούσε να αναγνωρίσει τη μέρα και τη νύχτα· γιατί αυτές είναι ένα. [19]

38. (106).

Περὶ δ' ἡμερῶν ἀποφράδων εἶτε χρή τίθεσθαι τινὰς εἶτε ὀρθῶς Ἡράκλειτος ἐπέπληξεν Ἡσίοδον τὰς μὲν ἀγαθὰς ποιουμένω, τὰς δὲ φαύλας, ὡς ἀγνοοῦντι φύσιν ἡμέρας ἀπάσης μίαν οὔσαν, ἐτέρνωθι διηπόρηται. Unus dies par omni est.

Ο Ηράκλειτος επέπληξε τον Ησίοδο που άλλες μέρες τις κάνει καλές κι άλλες κακές, για την άγνοια του ότι μια είναι η φύση κάθε μέρας. Κάθε μέρα είναι όμοια με όλες τις άλλες.

Σημειώσεις

12. Πολυάριθμες συμβολικές ερμηνείες έχουν προταθεί για την κατανόηση αυτού του αποσπάσματος. Για τους μεν πρόκειται ίσως για τα ανθρώπινα πράγματα, που σημαίνει τελικά το ίδιο με το να πούμε ότι ακολουθούν την οδό που ανεβαίνει ή αυτή που κατεβαίνει· για άλλους η οδός που ανεβαίνει και αυτή που κατεβαίνει αναφέρονται στις περιπλανήσεις της ψυχής· για άλλους πρόκειται για την εξελικτική πορεία της γέννησης και της καταστροφής του κόσμου· άλλοι τέλος, σκέφτονται ότι αυτό το απόσπασμα έχει σχέση με τις μεταβολές των στοιχείων: το πυρ, το νερό και τον αέρα.

Το πιο απλό είναι ίσως να κατανοήσουμε ότι είναι ο ίδιος δρόμος αυτός που ανεβαίνει και

αυτός που κατεβαίνει, αλλά ότι όλα εξαρτώνται από το αν θα τον ακολουθήσουμε από πάνω προς τα κάτω ή από κάτω προς τα πάνω· αυτή η γενική εξήγηση μπορεί να εφαρμοσθεί σε όλες τις πιθανές περιπτώσεις: φυσική, εσχατολογία, κτλ.

13. Η ίδια ιδέα εκφράζεται εδώ: ο Κοχλίας που βυθίζεται ακολουθεί μια λοξή οδό στο μέτρο ακριβώς που στρέφεται, και μια ευθεία οδό στο μέτρο που βυθίζεται κάθετα.

14. Πρόκειται βέβαια για τις αντίθετες εντάσεις των χορδών και του ξύλου, τόσο στη λύρα όσο και στο τόξο, δυο αντικείμενα που άλλωστε είχαν παραπλήσιο σχήμα. Μερικοί σχολιαστές προτείνουν να διορθωθεί το *παλίντροπος* σε *παλίντονος*.

15. Η αρχή αυτού του αποσπάσματος δεν έχει ανασυσταθεί πολύ σωστά. Ο Diels προτείνει να διαβάσουμε *ἡμῖν* αντί *ἔνι*, ο Kirk σκέφτεται ότι *ἔνι* είναι αντίστοιχο του *ἔνεστι*. Το απόσπασμα του Ηράκλειτου ακολουθείται από ένα σχόλιο του Πλούταρχου (από τον οποίο είναι παρμένο το απόσπασμα του Ηράκλειτου), που λέει ότι η Φύση έπλασε τους προγόνους μας, έπειτα τους κατέστρεψε για να φτιάξει τους πατέρες μας από το ίδιο υλικό, ακριβώς όπως ένας άνθρωπος μπορεί να φτιάξει ομοιώματα ζωντανών όντων με πηλό και έπειτα τα καταστρέφει για να φτιάξει άλλα. Ο Zeller σκέφτεται ότι ολόκληρο αυτό το σχόλιο του Πλούταρχου είναι κατ' ευθείαν εμπνευσμένο από τον Ηράκλειτο· όμως ο Kirk υπογραμμίζει σωστά ότι η ιδέα μιας Φύσης θεωρούμενης ως αντικειμενική δύναμη, δημιουργώντας διαδοχικές γενεές όπως με ένα καλούπι μέσα σε πηλό, δεν έχει τίποτα κοινό με ό,τι γνωρίζουμε για τη σκέψη του Ηράκλειτου. Η αλλαγή της ζωής με θάνατο, της αγρύπνιας με ύπνο, της νιότης με γηρατειά εφαρμόζεται στον άνθρωπο ή στα στοιχεία που τον αποτελούν, αλλά το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος προσθέτει *πάλιν* δημιουργεί κάποιες δυσκολίες, παρ' όλο που το [απόσπασμα 67](#) μας συνήθισε στην ταύτιση των αντιθέτων. Διότι, αν σωστά υπάρχει πέρασμα από τον ξύπνιο στον ύπνο, έπειτα από τον ύπνο στον ξύπνιο, τι γίνεται με τα δυο άλλα ζεύγη αντιθέτων; Είναι περισσότερο από πιθανό ότι ο Ηράκλειτος σκέφτεται τη γενεά όταν λέει ότι η νιότη γεννιέται από τα γηρατειά και ότι, από την άλλη πλευρά, πρέπει να επικαλεσθούμε κάποια θρησκευτική αντίληψη στην οποία ο ορφισμός πρέπει να παίζει μεγάλο ρόλο για να κατανοήσουμε ότι η ζωή γεννιέται από το θάνατο: η ειμαρμένη της ψυχής το εξυπνοεί, το ίδιο και οι σχέσεις του ενός και του πολλαπλού (βλ. άλλωστε το απόσπασμα του Αναξίμανδρου).

16. Δεν πρόκειται εδώ για κάποιο είδος σκεπτικιστικής διακήρυξης πίστης βασιζόμενης στη σχετικότητα των πάντων, αλλά για ένα επιχείρημα προορισμένο να μας δείξει την ενότητα και την αρμονία των αντιθέτων.

17. Αυτό το απόσπασμα, όπως και το επόμενο, είναι αρκετά δύσκολο να το ερμηνεύσουμε αν βασιστούμε μόνο σε ό,τι μας λέει και θελήσουμε να το διευκρινίσουμε μόνον από αυτό το ίδιο και από ό,τι λένε οι λέξεις. Πρέπει, για μια ακόμη φορά, να προσαρτήσουμε αυτά τα δυο αποσπάσματα στο θέμα εκείνο σύμφωνα με το οποίο το Πολλαπλό γεννιέται από το Εν και το Εν με τη σειρά του από το πολλαπλό, ιδέα που εξυπνοεί ένα κύκλωμα του Είναι και μια φιλοσοφία του γίνεσθαι μέσα στο Είναι. Όλες ιδέες που πρέπει να παραλληλισθούν με το περίφημο απόσπασμα του Αναξίμανδρου. Από τη μια πλευρά το αθάνατο ζει από το θάνατο των θνητών που επανέρχονται στους κόλπους του, από την άλλη οι θνητοί πεθαίνουν από το ότι δεν είναι αθάνατοι. Η ύπαρξη είναι χάρη στο πέρασ, και η ανακάλυψη αυτού που την ξεπερνά συνεπάγεται το θάνατο μπροστά σε ένα όριο. Όσο για το [απόσπασμα 77](#), ο Πορφύριος, σύμφωνα με τον Νουμήνιο, μας λέει ότι αναφέρεται στην πτώση των ψυχών μέσα στο ρεύμα του γίνεσθαι.

18. Η έκφραση *τέμνοντες, καίοντες* μοιάζει να είναι μια παραδοσιακή φράση της ιατρικής γλώσσας. Οι Bywater, Zeller και Kirk διορθώνουν *μηδέν* σε *μη-δέν* και το κείμενο σημαίνει έτσι ότι οι γιατροί παραπονιούνται ότι δεν παίρνουν αμοιβές άξιες για την εργασία που κάνουν.

19. Μέσα στη *Θεογονία* (στίχοι 123 κ.ε.) ο Ησίοδος κάνει τη Νύχτα κόρη του Χάους, από το οποίο γεννήθηκε δίχως το Χάος να έχει γνωρίσει καμιά σεξουαλική σχέση. Η ίδια έδωσε ζωή, πάντοτε μόνη της, στον Αιθέρα και το Φως, έπειτα στη Νύχτα και την Ημέρα. Έτσι η Ημέρα είναι υποδεέστερη της Νύχτας, εφ' όσον προέρχεται από αυτήν, (βλ. πάνω σ' αυτό το θέμα: Clemence Ramnoux, *La Nuit et les enfants de la Nuit*, paris 1959). Μέσα στην κριτική που ο Ηράκλειτος απευθύνει στον Ησίοδο, κάποιοι θέλησαν να δουν μια αποφασιστική καμπή στην ιστορία της σκέψης και που δεν είναι άλλη από το πέρασμα από το Μύθο στο Λόγο, από τον ά-λογο μύθο στην

παγκόσμια Λογική· μιλήσαμε ήδη για το τι θα μπορούσαμε να σκεφτούμε σχετικά με τη μετάφραση (στα γαλλικά) της λέξης Λόγος με “Raison” και για τις ορθολογικές απόψεις που θέλουν να ξεχωρίσουν, στους έλληνες φιλοσόφους, μια επιστημονική σκέψη στον πυρήνα της από μια θεολογική σκέψη σε πλήρη άνθηση. Αν ο Ηράκλειτος δηλώνει ότι Ημέρα και Νύχτα είναι ένα και το αυτό, είναι κατά πρώτον στο όνομα της αρμονίας και της ενότητας των αντιθέτων, αλλά επίσης στο όνομα της θεωρίας του γίνεσθαι και της αέναης επιστροφής, διότι, αν η Νύχτα γεννά την Ημέρα μετά την αυγή, η Ημέρα γεννά με τη σειρά της τη Νύχτα μετά το λυκόφως. Είναι ολοφάνερο ότι αυτές οι παρατηρήσεις πάνω σε φυσικά φαινόμενα υποτείνονται σε όλη τους την έκταση από την ηρακλείτεια θέαση του κόσμου.

Τὸ Γίγνεσθαι

39. (49a).

ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἶμέν τε καὶ οὐκ εἶμεν.

Στα ίδια ποτάμια και μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε, και είμαστε και δεν είμαστε. [20]

40. (91).

Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δις ἄψασθαι κατὰ ἕξιν (τῆς αὐτῆς)· ἀλλ' ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει) καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι.

Δεν μπορούμε να μπούμε δυο φορές στο ίδιο ποτάμι, κατά τον Ηράκλειτο, ούτε ν' αγγίξουμε δυο φορές μια ουσία θνητή, γιατί σκορπίζεται και πάλι μαζεύεται με την οξύτητα και την ταχύτητα της μεταβολής, (και μάλιστα όχι πάλι, ούτε αργότερα, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζεται και χάνεται) και πλησιάζει κι απομακρύνεται.

41. (12).

ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ· καὶ ψυχὰι δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται (:).

Αυτοί που μπαίνουν στα ίδια ποτάμια δέχονται συνέχεια άλλα κι άλλα νερά· κι απ' τα υγρά βγαίνουν οι ψυχές σαν αναθυμιάσεις (:). [21]

42. (36).

ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή.

Για τις ψυχές θάνατος είναι να γίνουν νερό, για το νερό θάνατος να γίνει γη, από τη γη γίνεται νερό κι απ' το νερό ψυχή. [22]

43. (103).

ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας.

Στην περιφέρεια του κύκλου η αρχή και το πέρας συμπίπτουν. [23]

44. (76).

ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀήρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος.

Η φωτιά ζει το θάνατο της γης κι ο αέρας ζει το θάνατο της φωτιάς, το νερό ζει το θάνατο του αέρα και η γη του νερού. [24]

45. (126).

Τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν ἀυαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται.

Τα ψυχρά θερμαίνονται, το θερμό ψύχεται, το υγρό ξεραίνεται, το στεγνό δροσίζεται.

46. (52).

αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων πεσσεύων· παιδὸς ἢ βασιληίη.

Ο αιώνας είναι ένα παιδί που παίζει, ρίχνοντας ζάρια· ενός παιδιού η βασιλεία.

47. (7).

εἰ πάντα τὰ ὄντα καπνὸς γένοιτο, ῥῖνες ἂν
διαγνοῖεν.

Ἄν ὅλα τα ὄντα γίνονταν καπνός, θα το
γνωρίζαμε με τα ρουθούνια. [25]

Σημειώσεις

20. Αυτό το θέμα του ποταμού που κυλά, θέμα που φαίνεται τόσο απλό υπήρξε εν τούτοις αντικείμενο αρκετά παράξενων ερμηνειών. Για τους λουόμενους ο ποταμός είναι πάντοτε ο ίδιος και, όμως, επίσης πάντοτε διαφορετικός. Είναι πάντοτε ο ίδιος, μπορεί να υποστηρίξει κανείς, γιατί η ροή του είναι σταθερή — κατά τον Αριστοτέλη είναι πάντοτε ο ίδιος γιατί η κοίτη του δεν αλλάζει, — κατά τον Σενέκα είναι πάντοτε ο ίδιος γιατί διατηρεί το ίδιο όνομα, — τέλος, δεν είναι ο ίδιος γιατί ὅ,τι βρίσκεται γύρω του δεν αλλάζει; — Ξέρουμε πως ο Κρατύλος μεμφόταν τον Ηράκλειτο για το ότι είχε πει πως δεν μπορούμε να μπούμε ποτέ *δυο* φορές μέσα στον ίδιο ποταμό γιατί, κατ' εκείνον, δεν μπορούμε να μπούμε σ' αυτόν ούτε *καν μια* μόνη φορά. Ο Αριστοτέλης, που μας δίνει αυτή τη διευκρίνηση (*Μετά τα Φυσικά*, Γ5 1010 α 10), προσθέτει ότι ο Κρατύλος έφτασε μέχρι το να σκεφτεί πως δεν έπρεπε να πει τίποτα και ότι του ήταν αρκετό να κουνήσει το δάχτυλο.

21. Κείμενο αμφίβολο· κάποιοι βλέπουν μέσα σ' αυτό το απόσπασμα μια στωική επιρροή· πράγματι, ο Κλεάνθης συγκρίνει τις απόψεις του Ζήνωνα με τις απόψεις άλλων φιλοσόφων και λέει ότι, για τον Ζήνωνα όπως και για τον Ηράκλειτο, η ψυχή είναι αναθυμίαση που διαθέτει μια ευαισθησία. Ο Ζήνων εξήγησε λοιπόν την ψυχή όπως το είχε ήδη κάνει ο Ηράκλειτος· για μερικούς σχολιαστές παραμένει το πρόβλημα του αν έχουν ή όχι προσάψει στον Ηράκλειτο κάποιες από τις ιδέες του Ζήνωνα.

22. Ο Διογένης ο Λαέρτιος, στην αφήγηση που μας δίνει για το τέλος του Ηράκλειτου, μας λέει ότι ο Ηράκλειτος είχε αρρωστήσει από υδρωπικία τρώγοντας μονάχα χόρτα και ρώτησε τότε τους γιατρούς τι έκαναν για να μετατρέψουν την υγρασία σε ξηρασία· εφ' όσον η ψυχή κρατάει από τη φωτιά, διακινδυνεύει τον θάνατο αν γίνει υγρή, αυτός είναι επίσης ο λόγος που η μέθη την τρελαίνει.

23. Κάποιοι σχολιαστές ισχυρίστηκαν ότι οι ὅροι *επί κύκλου περιφερείας* δεν είναι του Ηράκλειτου, διότι η λέξη “περιφέρεια” εμφανίστηκε αργότερα, εκτός του ότι ο Ηράκλειτος δεν ενδιαφερόταν για τις γεωμετρικές θεωρίες. Όπως και αν έχει, το νόημα του αποσπάσματος είναι από τα πιο ξεκάθαρα.

24. Αυτό το απόσπασμα φαίνεται ύποπτο διότι ο αέρας εμφανίζεται εδώ σα στοιχείο· όμως, αν αυτό το στοιχείο βρίσκεται να είναι η ίδια η αρχή στον Αναξημένη κι αν είναι ένα από τα τέσσερα στοιχεία του Εμπεδοκλή, δεν μοιάζει να ανήκει στην Κοσμολογία του Ηράκλειτου.

25. Σύμφωνα με τον Reinhardt πρέπει να εννοήσουμε μ' αυτό ότι υπάρχει μια κρυφή ενότητα μέσα σε όλα τα πράγματα που μας περιβάλλουν, ενότητα που ανακαλύπτει ο λογισμός από τα δεδομένα των αισθήσεων, αλλά που δεν ανακαλύπτουν οι ίδιες οι αισθήσεις. Αν τα πάντα γίνονταν καπνός τα ρουθούνια θα ξεχώριζαν αυτούς τους καπνούς από την οσμή τους, αλλά, για τον καπνό, τα πάντα θα ήταν απλώς καπνός. Τα πράγματα είναι λοιπόν εν ή πολλαπλά, σύμφωνα με τον τρόπο που συνδεόμαστε με αυτά.

Ο Χάιντεγκερ μεταφράζει το απόσπασμα 7 ως εξής: *Ἄν ὅλα τα ὄντα γίνονταν καπνός, θα ήταν οι μύτες που θα το διέκριναν και θα το αντιλαμβάνονταν*· δηλαδή ότι το είναι δεν έχει καμιά σχέση με το ον, δεν μπορούν τα αυτιά να το ακούσουν ούτε η οσμή να το αντιληφθεί, είναι εντελώς άλλο πράγμα από έναν καθαρό ατμό ή έναν καπνό. Το είναι είναι *Λόγος, ἄρμονία, ἀλήθεια, φύσις, φαίνεσθαι*· γι' αυτό δεν εμφανίζεται κατά βούληση, είναι η αρχική περισυλλογή (βλ. Heidegger, *Introduction a la metaphysique*, σελ. 146).

Τὸ Πῦρ

48.

Τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός, τουτέστι κατευθύνει, κεραυνὸν τὸ πῦρ λέγων τὸ αἰώνιον λέγει δὲ καὶ φρόνιμον τοῦτο εἶναι τὸ πῦρ καὶ τῆς διοικήσεως τῶν ὄλων αἴτιον· καλεῖ δ' αὐτὸ χρησιμοσύνην καὶ κόρον· χρησιμοσύνη δὲ ἐστὶν ἢ διακόσμησις κατ' αὐτὸν, ἢ δὲ ἐκπύρωσις κόρος· πάντα γὰρ, φησὶ, τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήγεται.

τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός.

(64). Όλα τα κυβερνά ο Κεραυνός.

τὸ πῦρ χρησιμοσύνη καὶ κόρος.

(65). Η φωτιά είναι χρεία και χορτασμός· γι' αὐτὸν χρεία εἶναι ἡ τάξις, καὶ ἡ ἐκπύρωση χορτασμός.

πάντα γὰρ τὸ πῦρ ἐπελθὸν κρινεῖ καὶ καταλήγεται.

(66). Πράγματι, ο Ηράκλειτος λέει ὅτι ἡ φωτιά, ὅταν ἐπέλθῃ, θα κρίνει καὶ θα καταλάβει τὰ πάντα. [26]

49. (90).

πυρός τε ἀνταμοιβὴ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἀπάντων ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός.

Τὰ πάντα ανταλλάσσονται με τὴ φωτιά καὶ με τὰ πάντα ἡ φωτιά, ὅπως τὰ ἐμπορεύματα με τὸ χρυσάφι, καὶ τὸ χρυσάφι με τὰ ἐμπορεύματα.

50. (84a).

. . . μεταβάλλον ἀναπαύεται.

(Ἡ φωτιά) μεταβαλλόμενη ἀναπαύεται.

51. (16).

Λήσεται μὲν γὰρ ἴσως τὸ αἰσθητὸν φῶς τις, τὸ δὲ νοητὸν ἀδύνατον ἐστὶν, ἢ ὡς φησὶν Ἡράκλειτος· τὸ μὴ δύνόν ποτε πῶς ἂν τις λάθοι;

Θα ξεφύγει ἴσως κανεὶς ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ φῶς, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ νοητό. Ἡ, ὅπως λέει ὁ Ηράκλειτος, πὼς κανεὶς νὰ κρυφτεῖ ἀπ' αὐτὸ που δὲν δῦει ποτέ; [27]

52. (30).

κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεζῶον ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

Αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμον, τὸν ἴδιο γιὰ ὅλους, οὔτε κανεὶς θεός οὔτε ἀνθρώπος τὸν ἐπλασε, ἀλλ' ἦταν ἀπὸ πάντα καὶ εἶναι καὶ θα εἶναι αἰώνια ζωντανὴ φωτιά, που ἀνάβει με μέτρο καὶ σβῆνει με μέτρο. [28]

53. (31).

Πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ· δυνάμει γὰρ (Ἡράκλειτος) λέγει ὅτι

Ἡ φωτιά μετατρέπεται πρῶτα σὲ θάλασσα· καὶ τὸ μισό τῆς θάλασσας γίνεται γῆ καὶ τὸ ἄλλο μισό σίφουνας. (Ὁ Ηράκλειτος)

πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος λόγου καὶ θεοῦ τὰ σύμπαντα δι' ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως, ὃ καλεῖ θάλασσαν, ἐκ δὲ τούτου αὔθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα· ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκπυροῦται, σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ· (γῆ) θάλασσα διαχέεται, καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.

θέλει να πει μ' αυτό πως με τη δύναμη της η φωτιά, υπό την επήρεια του θείου Λόγου που κυβερνά τα πάντα, μετατρέπεται δια μέσου του αέρα σε υγρασία, πυρήνα της ὅλης διάταξης του σύμπαντος, και την οποία ονομάζει θάλασσα. Από αυτήν ξαναγεννιούνται η γη ο ουρανός και ὅ,τι ἐμπεριέχουν. Το πῶς ο κόσμος οδηγείται ξανά προς τα πίσω και αφανίζεται από τη φωτιά, το ἐξηγεί καθαρά: Η (γη) διαλύεται σε θάλασσα και φτάνει στο ἴδιο μέτρο αναλογίας που ἴσχυε πριν γίνει γη. [29]

Σημειώσεις

26. Αυτό το κείμενο είναι παρμένο από τον Ιππόλυτο, ο οποίος, για μερικούς σχολιαστές, στηριζόταν σε μια στωική πηγή που ουδόλως αντανάκλουσε τη σκέψη του Ηράκλειτου. Το πρόβλημα που τίθεται από αυτές τις διαφορετικές ερμηνείες είναι λοιπόν το εξής: η θεωρία της *εκπύρωσης* είναι του Ηράκλειτου, ή δεν είναι παρά μια στωική θεωρία;

27. Το απόσπασμα είναι παρμένο από τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα. Είναι πιθανόν η πρώτη πρόταση να είναι δική του και όχι του Ηράκλειτου, και ο Κλήμης να την πρόσθεσε για να δώσει στον Ηράκλειτο μια πρόθεση που μπορεί να συμπέσει με μια χριστιανική εσχατολογία. Ο Χάιντεγκερ αφιέρωσε ολόκληρη ανάλυση σ' αυτό το απόσπασμα (*Essais et conférences*, σελ. 114 κ.ε.): Ο Ηράκλειτος σκέφτεται το μήποτε-αφανίζεσθαι. Πράγμα που, στη σκέψη ενός Έλληνα, σημαίνει ποτέ να μη βυθιστεί (*Eingehen*) κανείς μέσα στην απόκρυψη. Σε ποιον τομέα κινείται η ρήση; Όσο για το νόημα ονομάζει την απόκρυψη (*Verbergung*), δηλαδή το γεγονός του να μη βυθιστεί ποτέ κανείς σ' αυτήν. Η ρήση, ταυτόχρονα, αφορά ακριβώς τη διηνεκή ανάδυση, την αποκάλυψη, που πάντοτε διαρκεί και θα διαρκεί: Η φράση το *μή δύνόν ποτέ*, σημαίνει και τα δυο: αποκάλυψη και επικάλυψη, όχι σα δυο διαφορετικά και απλώς παρατιθέμενα γεγονότα, αλλά σαν ένα και το αυτό πράγμα (ο.π., σελ. 326).

28. Συχνά στηρίχτηκαν σ' αυτό το κείμενο για να κάνουν τον Ηράκλειτο έναν από τους προγόνους του διαλεκτικού υλισμού· αυτή υπήρξε η άποψη του Λένιν και του πολύ γνωστού ειδικού Ιωσήφ Στάλιν. Όσο για τον Χάιντεγκερ, αντιπαραθέτει τη λέξη *αείζωον* με ένα απόσπασμα από το *Θέληση για δύναμη* όπου ο Νίτσε λέει ότι η μόνη άλλη εμφάνιση του *είναι* είναι το *ζεῖν* (ο.π., σελ. 330).

29. Αυτό το απόσπασμα παρουσιάζει πολλές δυσκολίες· η λέξη *γῆ* προστέθηκε από τον Kranz στην τελευταία πρόταση· — δεν ξέρουμε πολύ καλά τι πρέπει να εννοήσουμε με τη λέξη *πρηστήρ*: ανεμοστρόβιλος; σίφουνας; κυκλώνας; νεφελώδεις διάπυροι σχηματισμοί κατά την ανατολή ή τη δύση του ήλιου; Το πυρ του ουρανού μετατρέπεται σε νερό μέσα στη βροχή που γεννά τη θάλασσα, από τη θάλασσα γεννιέται η γη (ίσως ο Ηράκλειτος παραβρέθηκε στο σχηματισμό ηφαιστειογενών νησιών ή στην οπισθοχώρηση της θάλασσας στις ακτές που αμμοχώνονται).

Ὁ Ἄνθρωπος

54. (119).

Ἔφη ὡς ἦθος ἀνθρώπων δαίμων.

Ὁ χαρακτήρας του ἀνθρώπου, ὁ δαίμονας του.[\[30\]](#)

55. (82).

πίθηκων ὁ κάλλιστος αἰσχροὺς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν.

Ὁ ωραιότερος πίθηκος εἶναι ἀσχημος ὅταν συγκρίνεται με τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων.

56. (83).

ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν.

Ὁ σοφότερος ἀνθρώπος, ὅταν συγκρίνεται με τὸ θεό, φαίνεται πίθηκος καὶ στη σοφία καὶ στην ομορφιά καὶ σ' ὅλα τ' ἄλλα.

57. (67α).

sic(ut) aranea, ait, stans in medio telae sentit, quam cito musca aliquem filum suum corrumpit itaque illuc celeriter currit quasi de fili persectione dolens, sic hominis anima aliqua parte corporis laesa illuc festine meat quasi impatiens laesionis corporis, cui firme et proportionaliter iuncta est.

Ὅπως μια ἀράχνη στο κέντρο τοῦ ἱστού της, μόλις μια μύγα κόβει ἓνα νήμα τοῦ, το αἰσθάνεται καὶ τρέχει γρήγορα σαν να υπέφερε για τὸ κομμένο νήμα, ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἓνα μέρος τοῦ σώματος τραυματίζεται, ορμάει πρὸς τὰ 'κεῖ σαν να μὴ μπορεῖ να υποφέρει τὴ λαβωματιά τοῦ σώματος με τὸ ὁποῖο εἶναι δεμένη γερά καὶ ἀρμονικά.

58. (15).

εἰ μὴ γὰρ Διονύσω πομπὴν ἐποιοῦντο καὶ ὕμνεον ἄσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴργαστ' ἂν· ὡτὸς δὲ Αἰδῆς καὶ Διόνυσος, ὅτε φαίνονται καὶ ληναίζουσιν.

Γιατί ἀν δὲν οργάνωναν πομπή για τὸ Διόνυσο καὶ δὲν τραγουδοῦσαν τὸ φαλλικό ὕμνο, ὅσα ἔκαναν θα ἦταν ἀναιδέστατα. Ἄλλα ὁ Ἄδης καὶ ὁ Διόνυσος εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, που στ' ὄνομά τοῦ φαίνονται καὶ βακχεύουν.[\[31\]](#)

59. (68).

Καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως αὐτὰ ἄκεα Ἡράκλειτος προσεῖπεν ὡς ἐξακεσόμενα τὰ δεινὰ καὶ τὰς ψυχὰς ἐξάντες ἀπεργαζόμενα τῶν ἐν τῇ γενέσει συμφορῶν.

Ὁ Ἡράκλειτος εἶπε ὅτι ἡ ἴδια “γιατρεία” θεραπεύει φοβερὲς ἀσθένειες καὶ ἐλευθερώνει τὶς ψυχὲς ἀπὸ συμφορῆς.

60. (85).

θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν· ὅ τι γὰρ ἂν θέλη, ψυχῆς ὠνεῖται.

Εἶναι δύσκολο να πολεμᾷ κανεὶς τὴν καρδιά τοῦ· γιατί αὐτό που θέλει, τὸ ἀγοράζει με ψυχὴ.

61. (98).

αἱ ψυχὰι ὀσμῶνται καθ' Ἄιδην.

Οἱ ψυχὲς οσμίζονται μέσα στον Ἄδη.

62. (63).

ἔνθα δ' ἔοντι ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας
γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν.

Εκεί πέρα, μπροστά σ' αυτόν που είναι,
ανασταίνονται και γίνονται άγρυπνοι φύλακες
των ζωντανών και των νεκρών. [32]

63. (27).

ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας, ἄσσα οὐκ
ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσιν.

Πράγματα που δεν ελπίζουν ούτε
φαντάζονται περιμένουν τους ανθρώπους μετά
το θάνατο τους.

64. (25).

μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας
λαγχάνουσι.

Οι πιο μεγάλοι θάνατοι έχουν την πιο
μεγάλη μοίρα.

65. (21).

Οὐχὶ καὶ Ἡράκλειτον θάνατον τὴν
γένεσιν καλεῖ... ἐν οἷς φησι· θάνατός ἐστιν
ὀκόσα ἐγερθέντες ὀρέομεν, ὀκόσα δὲ εὐδοντες
ὑπνος.

Θάνατος είναι όσα βλέπουμε ζύπνιοι, και
ύπνος όσα κοιμισμένοι.

66. (26).

ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἄπτεται
ἑαυτῷ (ἀποθανῶν) ἀποσβεσθεῖς ὄψεις, ζῶν δὲ
ἄπτεται τεθνεῶτος εὐδων, (ἀποσβεσθεῖς ὄψεις)
ἐγρηγορῶς ἄπτεται εὐδοντος.

Όταν τα μάτια του σβήνουν, ο άνθρωπος
ανάβει φως για τόν εαυτό του μέσα στη νύχτα.
Ζωντανός στον ύπνο του, όταν τα ίατια του
κλείνουν, αγγίζει τον πεθαμένο, ζύπνιος,
αγγίζει αυτόν που κοιμάται. [33]

67. (89).

Ὁ Ἡράκλειτός φησι τοῖς ἐγρηγορόσιν
ἓνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι, τῶν δὲ
κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεσθαι.

Για τους ζύπνιους ένας και κοινός κόσμος
υπάρχει, αλλά κάθε κοιμισμένος ξαναγυρνά
στο δικό του ιδιαίτερο κόσμο. [34]

68. (75).

τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ
συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων.

Οι κοιμισμένοι είναι εργάτες και
συνεργοί σ' αυτά που γίνονται στον κόσμο.

Σημειώσεις

30. Η παραδοσιακή απόδοση αυτού του αποσπάσματος του δίνει την εξής έννοια: ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου κάνει την ειμαρμένη του. Ο Χάιντεγκερ βλέπει σ' αυτήν την ερμηνεία μια κοινοτοπία δίχως σημασία που περιφρονεί την ετυμολογία. Ο Χάιντεγκερ δικαίως τονίζει ότι η πρώτη έννοια της λέξης ἦθος δεν είναι χαρακτήρας, αλλά κατοικία· μεταφράζει λοιπόν το απόσπασμα του Ηράκλειτου ως εξής: *Ο άνθρωπος κατοικεί, για το ότι είναι άνθρωπος, μέσα στην εγγύτητα του θείου* (βλ. Heidegger, *Lettre sur l' humanisme*, Paris 1964, σελ. 145).

31. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς διαβάσει αυτό το κείμενο σε σχέση με το δικό του χριστιανισμό και κατανοεί ότι όλοι εκείνοι που τραγουδούν για το Διόνυσο και επιδίδονται σε επονείδιστες τελετές θα πάνε στην κόλαση και θα κριθούν από τον Άδη. Χρησιμοποιήσαμε στην προκαταρκτική μας μελέτη κάποια από τα συμπεράσματα του A. Delatte από το έργο του *Les conceptions de l'*

enthousiasme chez les philosophes presocratiques, Paris 1934.

32. Κείμενο άκρως παραφθαρμένο. Ο Κ. Reinhardt σκέφτεται ότι αυτό το απόσπασμα δημιουργήθηκε από δυο αποσπάσματα που ο Ιππόλυτος, στον οποίο βρίσκεται αυτό το κείμενο, ένωσε για κακή τύχη με το και· το πρώτο απόσπασμα είναι ίσως μια επιβεβαίωση της ανάστασης της σάρκας, το δεύτερο περιέχει ίσως την ιδέα ότι ο θεός είναι η αιτία της ανάστασης. Κατάλαβαμε επίσης ότι ήρωες ορθώνονται μπροστά στον Άδη που είναι εκεί και βασιλεύουν, κάτω από τη γη, ως φύλακες. Ο Diels σκέφτεται ότι πρόκειται για μύστες που ανορθώνονται από τη λάσπη και το σκότος μπροστά στο άγαλμα του θεού και αποκτούν έτσι το βαθμό του φύλακα.

33. Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Ν. Ζούμπο, το πρώτο μέρος του αποσπάσματος είναι ένας υπαινιγμός για τον κόσμο του ονείρου που δεν είναι παρά απάτη· το δεύτερο μέρος του αποσπάσματος σημαίνει ότι “ο άνθρωπος, τόσο στην κατάσταση του ύπνου όσο και στην κατάσταση του ξύπνιου, συμμετέχει στο θάνατο δια της απόλυτης άγνοιας μέσα στην οποία βρίσκεται πάντοτε” (Α.Ν. Ζουμπρος, *Interpretation philosophique du vingt-sixieme fragment d' Heraclite*, στο *Revue des Etudes Grecques*, τόμος LIX-LX, 1946-47, σελ. 1).

34. Ο Ludwig Binswanger αφιέρωσε ενδιαφέρουσες αναλύσεις σ' αυτό το απόσπασμα του Ηράκλειτου. Ο ονειροπόλος ζει στο δικό του κόσμο όπου βρίσκεται βυθισμένος μέσα στην έκσταση ή μέσα στα βάσανα. Εκείνοι που ονειροπολούν αγνοούν το τι κάνουν σε κατάσταση ξύπνιου, όπως ξεχνούν τι κάνουν μέσα στον ύπνο· η επαγρύπνιση είναι η αφύπνιση εκτός της ατομικής σκέψης σύμφωνα με τους κανόνες του παγκόσμιου Λόγου, ονειρευόμαστε γιατί δεν είμαστε σε συνάρτηση με το όλο. Η γνώση ενός πράγματος το οποίο ξέρω μόνον εγώ, είναι ακριβώς, σύμφωνα με μια παρατήρηση του Χέγκελ, αυτό που ονομάζεται όνειρο. “Ονειρεύομαι”, λέει ο Binswanger, σημαίνει: “Δεν ξέρω τι μου συμβαίνει”. Μέσα σ' αυτό το πρώτο πρόσωπο, εμφανίζεται ξανά, πράγματι, το άτομο, ο *Quisque*, ο *Έκαστος* όχι σαν αυτός που ονειρεύεται, αλλά σαν αυτός στον οποίο το όνειρο παρουσιάζεται “δίχως αυτός να ξέρει πως”. Και αυτό το άτομο, εδώ, δεν είναι άλλο από *το ίδιο* με την έννοια της αριθμητικής ταυτότητας του προσώπου (Καντ), μια ένδειξη καθαρά τυπική, αποστερημένη ουσίας, το παίγνιο της ζωής μέσα στην άνοδο ή την πτώση, του φλοισβίσματος της θάλασσας και της σιγής του θανάτου, της σπινθηροβόλησης των χρωμάτων στον ήλιο και της νύχτας της σκιάς, της μεγαλειώδους μορφής του πουλιού που πετά στους αιθέρες και των ριγμένων ακατάστατα στο πάτωμα αποσπασμάτων είναι το παίγνιο της ελκυστικής μορφής του νεαρού κοριτσιού, του αρώματος των γαρύφαλων, του πτώματος του πεσμένου πουλιού, του δυνατού και τρομερού όρνιου και του τρυφερού περιστεριού. Ένα άτομο βγαίνει απ' αυτήν την αριθμητική ταυτότητα για να γίνει ένα *αυτό το ίδιο* ή ακόμη το *Άτομο*, ο άγρυπνος άνθρωπος ξεπηδά από τον ονειροπόλο τη στιγμή που αποφασίζει, όχι μόνο να θέλει να γνωρίζει αυτό που του συμβαίνει, αλλά επίσης να επέμβει “αυτός ο ίδιος” μέσα στην πορεία του γεγονότος, να εισάγει στη ζωή που ανυψώνεται και πέφτει, τη συνέχεια και τη συνέπεια. “Εκείνη μόνο τη στιγμή κάνει κάτι”, (L. Binswanger, *Le reve et l' existence*, Paris 1954, σελ. 179-192.)

Ἡ Φύση

69. (123).

φύσις δὲ καθ' Ἡράκλειτον κρύπτεσθαι φιλεῖ.

Ἡ φύση αγαπά να κρύβεται. [35]

70. (99).

εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἔνεκα τῶν ἄλλων ἄστρον εὐφρόνη ἂν ἦν.

Ἄν ο ἥλιος δεν υπήρχε, θα ήταν νύχτα παρά τα άλλα άστρα.[36]

71. (100).

περιόδους· ὧν ὁ ἥλιος ἐπιστάτης ὧν καὶ σκοπὸς ὀρίζειν καὶ βραβεύειν καὶ ἀναδεικνύειν καὶ ἀναφαίνειν μεταβολὰς καὶ ὥρας αἶ πάντα φέρουσι.

Ο ἥλιος, κύριος και φύλακας των περιόδων, ορίζει, κατανέμει, φανερώνει και αποκαλύπτει τις μεταβολές και τις εποχές που φέρνουν τα πάντα.

72. (120).

ἡοῦς καὶ ἐσπέρας τέρματα ἢ ἄρκτος καὶ ἀντίον τῆς ἄρκτου οὖρος αἰθρίου Διός.

Της αυγής και της εσπέρας τέρματα η άρκτος και απέναντι στην άρκτο, το όριο του λαμπερού Δία. [37]

73. (94).

ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν.

Γιατί ο ἥλιος δεν μπορεί να υπερβεί τα όρια του, αλλιώς θα τον βρουν οι Ερινύες που βοηθούν τη δικαιοσύνη. [38]

74. (3).

(Περὶ μεγέθους ἡλίου) εὖρος ποδὸς ἀνθρωπέου.

Ο ἥλιος έχει το πλάτος ανθρώπινου ποδιού. [39]

75. (6).

ὁ ἥλιος οὐ μόνον, καθάπερ ὁ Ἡράκλειτός φησι, νέος ἐφ' ἡμέρη ἐστίν, ἀλλ' αἰεὶ νέος συνεχῶς.

Ο ἥλιος καθημερινά είναι νέος, είναι νέος διαρκώς και ακατάπαυστα.

Σημειώσεις

[35](#). Ο Kirk σημειώνει σωστά ότι η δυσκολία αυτού του αποσπάσματος είναι το να ξέρουμε τι πρέπει ακριβώς να εννοήσουμε με τη λέξη *φύση*. Οι αρχαίοι συγγραφείς που αναφέρουν αυτή τη φράση του Ηράκλειτου συμφωνούν επίσης σ' αυτό. Ο Diels μεταφράζει die Natur (η Φύση), ο Kranz προσθέτει μέσα σε παρένθεση das Wesen (το Είναι). Ο Gigon παίρνει τη λέξη nature (φύση) με την αρχική ετυμολογική της έννοια και μεταφράζει σαν να ἔλεγε *γένεσις*: η λέξη *φύση* προέρχεται πράγματι από το ρήμα *φύειν* που σημαίνει αυξάνω*. Η φύση λοιπόν θα ήταν αρχικά αυτό που αυξάνει. Ο Kirk απορρίπτει όλες αυτές τις μεταφράσεις και σκέφτεται ότι *φύση* σημαίνει απλά “η πραγματική σύσταση ενός πράγματος”. Ο Χάιντεγκερ σχολίασε πολλές φορές αυτό το απόσπασμα· κατά πρώτον διατηρεί την ετυμολογική σημασία και βλέπει μέσα στη φύση την εμφάνιση του Είναι. Από τον Πλάτωνα, λέει ο Χάιντεγκερ, (στην πραγματικότητα θα ήταν πολύ ακριβέστερο να πούμε: από τους Σοφιστές), η λέξη *φαίνεσθαι* έχει μια κάποια σχετλιαστική έννοια

στο μέτρο που προσδιορίζει μια απατηλή φαινομενικότητα μια ψευδαίσθηση, μια γνώμη· όμως φαίνεσθαι σήμαινε αρχικά εμφανίζεσθαι και η εμφάνιση δεν ήταν η φαινομενικότητα. Συνεπώς φύσις εκφράζει κατά τον Χάιντεγκερ, το φαίνεσθαι μέσα στο οποίο το Είναι ανθίζει (βλ. *Introduction a la metaphysique*, σελ. 126), είναι το φανέρωμα αυτού που ήταν ερμητικά κλειστό. Έτσι η λέξη Φύση δεν προσδιορίζει την ουσία (Wesenheit) αλλά το Είναι (*Wesen*) που προβάλλει. Όμως φύσις και κρύπτεσθαι στρέφονται και ρέπουν το ένα προς το άλλο, είναι το ίδιο πράγμα, είναι το κρύπτεσθαι που εξασφαλίζει την ύπαρξη του στο αποκαλύπτεσθαι: “Μέσα στο κρύπτεσθαι κυριαρχεί, με αντίθετη φορά, η αναχαίτιση της τάσης προς το αποκαλύπτεσθαι. Τι θα ήταν ένα κρύπτεσθαι που, μέσα στην τάση του να προβάλλει, δε συγκρατείτο;” Αυτή η εύνοια της φύσεως για το κρύπτεσθαι αποτελεί την ύπαρξη του φιλεῖν. Ο Χάιντεγκερ μεταφράζει λοιπόν το απόσπασμα ως εξής: “Το προβάλλειν (εκτός του κρύπτεσθαι) παρέχει την εύνοιά του στο κρύπτεσθαι” (*Essais et Conférences*, σελ. 328).

* φύειν-φύη (δωρικός τύπος φυᾶ) = αύξηση, σωματική ανάπτυξη. (Σ.τ.Μ)

36. Κατά συνέπεια η διάκριση μεταξύ μέρας και νύχτας, που μοιάζουν να αντιτίθενται η μια προς την άλλη, δεν υφίσταται πλέον εφ' όσον ο ήλιος είναι η μοναδική αιτία της μιας και της άλλης· τα δυο φαινόμενα προέρχονται άρα από έναν μόνο παράγοντα.

37. Το απόσπασμα προέρχεται από ένα κείμενο του Στράβωνα, το οποίο αφήνει να εννοηθεί ότι το όριο του λαμπερού Δία είναι ο Ανταρκτικός κύκλος, όμως αυτό θα εξυπονοούσε πως ο Ηράκλειτος σκέφτηκε ότι η γη είναι σφαιρική, αλλά τίποτα δεν μας επιτρέπει να το επιβεβαιώσουμε. Ο Kirk πιστεύει ότι αυτή η έκφραση σημαίνει ο λαμπερός γαλανός ουρανός και προσδιορίζει απλούστατα το Νότο.

38. Ο P.-M. Schuhl σημειώνει ότι ο Dietrich συνέδεσε αυτό το απόσπασμα με ένα κείμενο της Αποκάλυψης του Ενώχ*, σύμφωνα με το οποίο τα άστρα καίνε για να τιμωρηθούν για τις παραβάσεις τους, που δεν τήρησαν τις περιόδους που τους είχαν ορισθεί (*Essai sur la formation de la pensee grecque*, 2η εκδ., Paris 1949, σελ. 281, η. 7).

Ο P.-M. Schuhl συνέθεσε τη μεταφυσική κοσμολογία του Ηράκλειτου μέσα σ' αυτό το σχόλιο βασιζόμενος σε πολλά αποσπάσματα: “(Ο Ηράκλειτος) μας δείχνει τη θεμελιακή ενότητα των πραγμάτων, που δεν διαφέρουν μεταξύ τους παρά όπως οι ποικίλα αρωματισμένες φλόγες των θυσιών, οι οποίες, αν κρίνουμε με την όσφρηση, μοιάζουν διαφορετικές οι μεν από τις δε· και αυτό είναι κάτι περισσότερο από μια απλή εικόνα, γιατί ο Ηράκλειτος υιοθετεί ως αρχή το πυρ, όπως ο Θαλής το νερό και ο Αναξίμανδρος τον αέρα· όπως τα εμπορεύματα έναντι χρυσού, τα πάντα ανταλλάσσονται έναντι του αιώνιου και ζώντος πυρός. Όμως η φυσική δεν είναι, όπως το νόμιζε ο Αναξίμανδρος, το βασίλειο της αδικίας· οι μεταβολές υπακούουν σε κανόνες· η φωτιά ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο: κι αν μεταβάλλεται σε γη ή από γη σε θάλασσα, μετριέται πάντοτε σύμφωνα με την ίδια αναλογία· ακέραιο το γίνεσθαι υποτάσσεται σε ένα θεϊκό νόμο από τον οποίο εξαρτώνται όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι, το νόμο του Λόγου, που πραγματοποιεί την ενότητα των πάντων ενώ ταυτόχρονα, παρών σε μας, μας μαθαίνει ότι όλα είναι εν· με τη μορφή πυρός, είναι η Δίκη, που διαπερνά τα πάντα, που θα κρίνει τους κακούς και που επιτηρεί τον ήλιο μέσω των βοηθών της, των Ερινύων, για να μην υπερβεί τα όρια του, αυτός από τον οποίο εξαρτώνται “ώρα(ι) αἶ πάντα φέρουσι” (απόσπ. 100). Μετάφρασαν αργότερα αυτή την ιδέα λέγοντας ότι η παγκόσμια εξελικτική πορεία ρυθμίζεται από την ειμαρμένη, της οποίας η ουσία είναι ο Λόγος· η λέξη *Είμαρμένη*, που έχει ίσως αξία μετοχής στην έκφραση “είμαρμένην ανάγκην”, δε συναντάται παρά στους δοξογράφους και τους γιατρούς· δεν μπορούμε να ξέρουμε αν ο Ηράκλειτος τη χρησιμοποιεί, αλλά συμφωνεί αρκετά καλά με την ηρακλείτεια εικόνα του μερτικού που πέφτει στον καθένα στα ζάρια. Υπογραμμίζοντας το ρόλο του μέτρου μέσα στην αλλαγή, ο Ηράκλειτος εμβαθύνει τις αντιλήψεις του Αναξίμανδρου. (...) Η μεγάλη ανακάλυψη του Ηράκλειτου είναι η ανακάλυψη της κρυμμένης αρμονίας των αντιθέτων δυνάμεων, ανάλογης με την αρμονία του τόξου και της λύρας, που είναι η αληθινή δικαιοσύνη· ο Λόγος είναι ακριβώς η βαθιά ενότητα που κρύβουν και εκφράζουν οι φαινομενικές αντιθέσεις” (ο.π., σελ. 280-282).

* Γιός του Ιάρεδ, πατέρας του Μαθουσάλα, αρχηγός της από τον Αδάμ έβδομης γενεάς. Η *Αποκάλυψη του* είναι ένα περίεργο μνημείο της μεταγενέστερης ιουδαϊκής αποκαλυπτικής, στο οποίο ο Ενώχ παρίσταται να λαβαίνει θείες αποκαλύψεις της γενικής ιστορίας μέχρι τη συντέλεια

του κόσμου. Γραμμένο το 110 π.Χ. (;) (Σ.τ.Μ.)

39. Είναι φανερό ότι δεν πρέπει να πάρουμε αυτή την κατάφαση κατά γράμμα και να δούμε σ' αυτήν το δείγμα κάποιου προλογικού τρόπου σκέψης, εφ' όσον, όπως δίκαια παρατηρήσαμε, τα χρησιμοποιούμενα στα μυστήρια και αναπαριστώντα τον ήλιο αντικείμενα ήταν τα ίδια μεγαλύτερα από ένα ανθρώπινο πόδι. Δανειζόμαστε από τον Kirk (ο.π., σελ. 281) τις διάφορες ερμηνείες που έχουν προταθεί:

α) Κατά τον Deichgraber, ο Ηράκλειτος έδωσε αυτό το παράδειγμα για να δείξει το πόσο μπορεί να σφάλει η ανθρώπινη κρίση· υπονοώντας ότι εκείνοι που κατανοούσαν το Λόγο δεν ακούγαν σε τόσο απλοϊκές καταφάσεις.

β) Ο Reinhardt πιστεύει πως πρέπει να δούμε μέσα σ' αυτό το απόσπασμα ένα παράδειγμα της αρμονίας των αντιθέτων: ο ήλιος πρέπει να είναι πολύ μεγάλος εφ' όσον είναι η αιτία της μέρας, και όμως είναι, εμπειρικά μιλώντας, πολύ μικρός· έτσι, σ' αυτή την περίπτωση, το μεγάλο και το μικρό συμπίπτουν.

γ) Ο H. Frankel σκέφτεται ότι αυτό το απόσπασμα ήταν αρχικά ενωμένο με τα αποσπάσματα 99 και 45: ο ήλιος, που είναι με μεγάλη διαφορά το μεγαλύτερο από τα άστρα, είναι ένα πόδι πλατύς, όμως τα σύνορα της ψυχής είναι πλατιά ως το άπειρο.

δ) Ο Gigon σκέφτεται ότι ο Ηράκλειτος θέλει να επικρίνει εδώ τη δογματική αστρολογία των Μιλησίων δίνοντας πολύ μεγάλη σημασία σε μια υπερβολική εμπειρική άποψη.

Ο Kirk καταλήγει λέγοντας ότι το νόημα αυτού του αποσπάσματος παραμένει πολύ αβέβαιο και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν αφετηρία για κάποιο συμπέρασμα, προπάντων αν δεν ξεχνάμε ότι μας μεταφέρεται από τον Αέτιο του οποίου η μαρτυρία είναι τόσο συχνά αμφισβητήσιμη. Ο Kirk σκέφτεται εν τούτοις ότι είναι πιθανό ο Ηράκλειτος να θέλει να πει το εξής: ο ήλιος υποτίθεται ότι βλέπει και ακούει (όμως δύει το λυκόφως και δεν μπορεί πλέον να είναι ενεργητικός εκείνη τη στιγμή), θεωρείται μια ισχυρή θεότητα (αλλά δεν εμφανίζεται ποτέ έτσι, εμφανίζεται σαν να είχε *το πλάτος* ενός ανθρώπινου ποδιού).

Ἀποσπάσματα για μιὰ Ἠθική

76. (71).

Μεμνήσθαι δὲ καὶ τοῦ ἐπιλανθανομένου ἢ ἡ ὁδὸς ἄγει.

Πρέπει να θυμόμαστε και εκείνον που ξεχνάει πού οδηγεί ο δρόμος.

77. (41).

εἶναι γὰρ ἐν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτε ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων.

Γιατί μια είναι η σοφία: το να γνωρίζεις τη σκέψη που κυβερνάει όλα μέσα απ' όλα. [40]

78. (108).

<Ἡρακλείτου> ὁκόσων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστι πάντων κεχωρισμένον.

Απ' ὅσων τα λόγια άκουσα, κανείς δε φτάνει σε τούτο, να αναγνωρίσει, δηλαδή, πως το σοφό είναι απ' όλα χωρισμένο. [41]

79. (112).

σωφρονεῖν ἀρετὴ μέγιστη, καὶ σοφίη ἀληθεῖα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαίαντας.

Η σωφροσύνη είναι η πιο μεγάλη αρετή, και η σοφία του να λες την αλήθεια και να πράττεις σύμφωνα με τη φύση, ακούγοντας την. [42]

80. (35).

χρῆ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορας φιλοσόφους ἀνδρας εἶναι < κατ' Ἡράκλειτον >

Γιατί πρέπει οι φιλόσοφοι να γνωρίζουν καλά πολλά πράγματα. [43]

81. (40).

πολυμαθίη νόον <ἔχειν> οὐ διδάσκει· Ἡδίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἐκαταῖον.

Η πολυμάθεια δε διδάσκει να έχεις νου. Αν ήταν έτσι θα είχε διδάξει τον Ησίοδο και τον Πυθαγόρα, ακόμα και τον Ξενοφάνη και τον Εκαταίο. [44]

82. (73).

οὐ δεῖ ὥσπερ καθεύδοντας ποιεῖν καὶ λέγειν· καὶ γὰρ καὶ τότε δοκοῦμεν ποιεῖν καὶ λέγειν.

Δεν πρέπει ούτε να κάνουμε ούτε να μιλάμε ὅπως ὅταν κοιμόμαστε· γιατί και τότε νομίζουμε πως κάνουμε και μιλάμε.

83. (56).

ἐξηπάτηνται, φησὶν, οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησίον Ὀμήρῳ, ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων· ἐκεῖνόν τε γὰρ παῖδες φθειρας κατακτείνοντες ἐξηπάτησαν εἰπόντες· ὅσα εἶδομεν καὶ ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ οὔτε εἶδομεν οὔτ' ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν.

Εξαπατούνται οι άνθρωποι ως προς τη γνώση των φανερών πραγμάτων, ακριβώς ὅπως ο Ὀμηρος που υπήρξε ο σοφότερος απ' ὅλους τους Ἑλληνες. Πράγματι, και εκείνον, κάποια παιδιά που σκότωναν ψείρες, τον εξαπάτησαν λέγοντας του: “Ὅσα είδαμε και πιάσαμε, τ' αφήνουμε, κι ὅσα ούτε είδαμε ούτε πιάσαμε, αυτά τα παίρνουμε”.

84. (104).

τίς γάρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν; δῆμων αἰδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρεῖωνται ὀμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι “οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί”.

Γιατί ποιος είναι ο νους τους ή η φρόνηση τους; Πείθονται απ' τους τραγουδιστές του λαού και παίρνουν τον όγλο για δάσκαλο τους, χωρίς να ξέρουν ότι “οι πολλοί είναι κακοί και οι καλοί λίγοι”.

85. (20).

Γοῦν κακίζων φαίνεται τὴν γένεσιν, ἐπειδάν φῆ· γενόμενοι ζώειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι, καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι.

Όταν γεννιούνται, θέλουν να ζήσουν και να βρουν το θάνατό τους, ή μάλλον την ανάπαυση· και αφήνουν παιδιά που θα πεθάνουν με τη σειρά τους.

86. (74).

οὐ δεῖ (ὡς) παῖδας τοκεῶνων, τοῦτ' ἔστι κατὰ ψιλὸν· καθότι παρειλήφαμεν.

Δεν πρέπει να φερόμαστε σαν παιδιά υπό την κηδεμονία γονέων, δηλαδή απλούστερα, επειδή έτσι τα έχουμε παραλάβει.

87. (101).

ἔδιζησάμην ἐμεωυτόν.

Αναζήτησα τον εαυτό μου.

88. (55).

ὅσων ὄψις ἀκοή μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω.

Όσα μπορώ να δω, ν' ακούσω και να μάθω, αυτά είναι που προτιμώ.

89. (70).

Πόσῳ δὴ οὖν βέλτιον Ἡράκλειτος παῖδες ἀθύρματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα.

Παιδιών παιχνίδια οι ανθρώπινες γνώμες.

90. (49).

εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ᾦ.

Ένας άνθρωπος για μένα αξίζει όσο μύριοι, όταν είναι άριστος.

91. (9).

Ἐτέρα γάρ ἵππου ἡδονὴ καὶ κυνὸς καὶ ἀνθρώπου, καθάπερ Ἡράκλειτος φησιν ὄνους σύρματ' ἂν ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσὸν· ἡδίων γάρ χρυσοῦ τροφή ὄνοις.

Διαφορετική είναι η ηδονή για το άλογο, το σκυλί και τον άνθρωπο, αφού τα γαιδούρια θα προτιμούσαν άχυρα αντί χρυσάφι. Γιατί πιο ευχάριστη είναι η τροφή για τα γαιδούρια παρά το χρυσάφι. [45]

92. (37).

Sí modo credimus Ephesío Heraclēto qui ait sues caeno, cohortales aves pulvere vel cinere lavari.

Τα γουρούνια πλένονται στο βόρβορο, τα πουλερικά στη σκόνη ή στις στάχτες.

93. (13).

Δεῖ γὰρ τὸν χαρίεντα μῆτε ῥυπᾶν μῆτε ἀρχμεῖν μῆτε βορβόρω χαίρειν καθ' Ἡράκλειτον.

Ἵες βορβόρω ἡδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι.

Γιατί ο άνθρωπος ο ευγενικός δεν πρέπει να είναι ακάθατος ούτε άπλutos ούτε να χαίρεται στο βόρβορο.

Τα γουρούνια τέρπονται πιο πολύ στο βόρβορο παρά στο καθαρό νερό. [46]

94. (4).

si felicitas esset in delectationibus corporis, boves felices diceremus, cum inveniant orobum ad comedendum.

Αν η ευτυχία βρισκόταν στις σωματικές απολαύσεις, θα λέγαμε ευτυχισμένα τα βόδια όταν βρίσκουν μπιζέλια για να φάνε. [47]

95. (29).

αἰρεῦνται γὰρ ἐν ἀντὶ ἀπάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηνται ὄκωσπερ κτήνεα.

Οι άριστοι προτιμούν το ένα από όλα, την αιώνια δόξα των θνητών. Αλλά οι πολλοί χορταίνονται σαν τα κτήνη. [48]

96. (22).

χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον.

Όσοι ζητούν χρυσάφι σκάβουν πολύ τη γη και λίγα βρίσκουν.

97. (11).

πάν γὰρ ἔρπετόν πληγῆ νέμεται.

Κάθε τι που έρπει εξουσιάζεται με χτυπήματα.

98. (43).

ὑβριν χρῆ σβεννύναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊήν.

Την υπεροψία πρέπει κανείς να σβήνει περισσότερο παρά την πυρκαγιά.

99. (44).

μάχεσθαι χρῆ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὄκωσπερ τείχεος.

Ο λαός πρέπει να μάχεται για το νόμο ὀπως ακριβώς για τα τείχη του.

100. (47).

μῆ εἰκῆ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλόμεθα.

Για τα μέγιστα πράγματα ας μη κάνουμε υποθέσεις στην τύχη.

101. (102).

τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἅ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν ἅ δὲ δίκαια.

Για το θεό όλα τα πράγματα είναι ὀμορφα, αγαθά και δίκαια· αλλά οι άνθρωποι μερικά πράγματα θεωρούν άδικα και άλλα δίκαια.

102. (87).

βλάξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἐπτοῆσθαι φιλεῖ.

Ο βλάκας μπροστά σε κάθε λόγο αγαπά να τρομάζει.

103. (110).

άνθρωποι γίνεσθαι όκόσα θέλουσιν ούκ
ἄμεινον.

Για τους ανθρώπους δεν είναι το
καλύτερο να γίνονται όσα θέλουν.

104. (96).

νέκυες γάρ κοπρίων έκβλητότεροι.

Γα πτώματα είναι πιο πολύ για πέταμα
από την κοπριά

105. (97).

κύνες γάρ καταβαύζουσιν ὦν ἂν μὴ
γινώσκωσι.

Τα σκυλιά γαβγίζουν αυτούς που δεν
γνωρίζουν.

106. (111).

νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἠδὺ και ἀγαθόν,
λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν.

Η αρρώστια κάνει την υγεία ευχάριστο
και καλό πράγμα, η πείνα το χορτασμό, η
κούραση την ανάπαυση.

107. (95).

ἀμαθίην γάρ ἄμεινον κρύπτειν, ἔργον δὲ
ἐν ἀνέσει και παρ' οἶνον.

Κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον ἢ ἐς τὸ μέσον
φέρειν.

Είναι προτιμότερο να κρύβεις την
αμάθεια, αλλά αυτό είναι δύσκολο όταν γίνεται
μέσα στην κραιπάλη και στο μεθύσι.

Είναι προτιμότερο να κρύβεις την
αμάθεια παρά να την αποκαλύπτεις παντού.

108. (101a).

ὄφθαλμοὶ γάρ τῶν ὠτων ἀκριβέστεροι
μάρτυρες.

Γιατί τα μάτια είναι ακριβέστεροι
μάρτυρες από τα αυτιά.

109. (107).

κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὄφθαλμοὶ
καὶ ὄτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων.

Τα μάτια και τα αυτιά είναι κακοί
μάρτυρες για τους ανθρώπους που έχουν
βάρβαρες ψυχές.

110. (46).

τήν τε οἴησιν ἱερὴν νοῦσον (ἔλεγε και τὴν
ὄρασιν ψεύδεσθαι).

Ο Ηράκλειτος ονομάζει την έπαρση [49]
νόσο ιερή και λέει ότι η όραση ψεύδεται.

111. (122).

Ἀγχιβατεῖν (ἀγχιβασίην) Ἡράκλειτος.

Διφορούμενο = προσέγγιση, κατά τον
Ηράκλειτο. [50]

112. (69).

ἐφ' ἐνὸς ἂν ποτε γένοιτο . . . ἢ τινῶν
ὀλίγων (sc. θυσίαι κεκαθαρμένων παντάπασι
ἀνθρώπων).

Από ένα... ή από λίγους θα μπορούσαν να
γίνουν (θυσίες ανθρώπων ολωσδιόλου
καθαρών).

113. (23).

Δίκης ὄνομα οὐκ ἄν ἦδεν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν.

Αυτοί δεν θα μπορούσαν να ξέρουν το ὄνομα της Δικαιοσύνης, αν αυτά τα πράγματα (οι αδικίες) δεν υπήρχαν. [51]

114. (28).

δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη καταλήφεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας.

Εκείνος που χαίρει μεγάλης εκτίμησης δε γνωρίζει και δε φυλάει παρά μόνο τα καλά να πιστεύει κανείς πράγματα· αλλά η Δικαιοσύνη θα πιάσει αυτούς που κατασκευάζουν και μαρτυρούν ψέματα. [52]

115. (24).

ἄρηφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι.

Οι θεοί και οι άνθρωποι τιμούν εκείνους που πέθαναν στη μάχη.

116. (14).

Τίσι δὴ μαντεύεται Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος; νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις, μύσταις· τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ· τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυεῖται.

Σε ποιους προφητεύει ο Ηράκλειτος; Σε πλανώμενους τη νύχτα αλήτες, μάγους, βάκχους, μαινάδες και μύστες· αυτούς απειλεί με μεταθανάτια τιμωρία, σ' αυτούς προφητεύει τη φωτιά· γιατί στα καθιερωμένα απ' τους ανθρώπους μυστήρια μούνται με τρόπο ανίερο.

117. (5).

καθαίρονται δ' ἄλλῳ αἵματι μαινόμενοι οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίζοιτο· μαίνεσθαι δ' ἄν δοκοῖη, εἴ τις αὐτὸν ἀνθρώπων ἐπιφράσαιτο οὕτω ποιέοντα· καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὐχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσσηνεύοιτο, οὗ τι γινώσκων θεοῦς οὐδ' ἥρωας οἵτινές εἰσι.

Καθαρίζονται μαινόμενοι μ' ἄλλο αἷμα, ὅπως κάποιος που, χωμένος μέσα στη λάσπη, θα ήθελε να ξεπλυθεί με λάσπη. Αν κάποιος τον έβλεπε να κάνει κάτι τέτοιο θα τον έπαιρνε για μανιακό. Και σε τέτοια αγάλματα προσεύχονται, ὅμοιοι μ' εκείνον που θα φλυαρούσε μέσα στο σπίτι του, χωρίς να γνωρίζει ποιοι είναι θεοί και ποιοι ἥρωες.

118. (84b).

κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι.

Κάματος είναι το να μοχθεί κανείς και να εξουσιάζεται απ' τους ίδιους. [53]

119. (125a).

μὴ ἐπιλίποι ὑμᾶς πλοῦτος, <ἔφη,> Ἐφέσιοι, ἴν' ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι.

Ποτέ να μη σας λείψει ο πλούτος, Εφέσιοι, για να βγαίνει στη φόρα η πονηριά σας.

120. (121).

ἄξιον Ἐφεσίοις ἠβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἐρμόδωρον ἄνδρα ἐωυτῶν ὀνήιστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μὴδὲ εἷς ὀνήιστος ἔστω, εἰ δὲ

Όλοι οι ενήλικες Εφέσιοι θα έπρεπε να κρεμαστούν και ν' αφήσουν την πόλη τους στους ανήλικους, γιατί εκείνοι έδιωξαν τον Ερμόδωρο, τον πιο άξιο άντρα, λέγοντας:

μή, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.

“Κανείς από μας ας μην είναι ο πιο άξιος. Ειδεμή, ας πάει αλλού και με άλλους”.

121. (117).

ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαΐων ὅκη βαίνει, ὑγρὴ τὴν ψυχὴν ἔχων.

Ένας άντρας, όταν μεθύσει, αφήνεται να οδηγείται από ένα ανήλικο παιδί: παραπατάει χωρίς να ξέρει πού πηγαίνει, γιατί έχει υγρή ψυχή.

122. (118).

αὐγὴ ξηρὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη, ἢ καλύτερα: αὕη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.

Η ξηρή ψυχή είναι σοφότατη και άριστη.

123. (124).

Ὡσπερ σάρμα εἰκῆ κεχυμένων ὁ κάλλιστος, φησὶν Ἡράκλειτος, ὁ κόσμος.

Ο πιο όμορφος κόσμος είναι σα σωρός σκουπίδια χυμένα στην τύχη.

124. (42).

Τὸν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.

Ο Όμηρος αξίζει απ' τους αγώνες να τον διώχνουν και να τον ραπίζουν, καθώς κι ο Αρχίλοχος. [54]

125. (105).

Ἡράκλειτος ἐντεῦθεν ἀστρολόγον φησὶ τὸν Ὅμηρον.

Ο Όμηρος ήταν αστρολόγος.

126. (38).

Δοκεῖ δὲ κατὰ τινὰς πρῶτος ἀστρολογῆσαι . . . μαρτυρεῖ δ' αὐτῷ καὶ Ἡράκλειτος καὶ Δημόκριτος.

Ο Ηράκλειτος και ο Δημόκριτος μαρτυρούν πως ο Θαλής υπήρξε ο πρώτος αστρονόμος. [55]

127. (39).

Ἐν Πριήνῃ Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων.

Στην Πριήνη γεννήθηκε ο Βίας, [56] γιος του Τευτάμου, που ο λόγος του ξεπερνά όλων των άλλων.

128. (81).

Πυθαγόρης κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός.

(Ο Πυθαγόρας) είναι αρχηγός στους αγύρτες.

Σημειώσεις

40. Κείμενο παραφθαρμένο, κατά τα φαινόμενα, πράγμα που φυσικά έγινε αιτία να αποτελέσει το αντικείμενο πολλών ερμηνειών, που θέτουν το πρόβλημα του αν το σοφόν για το οποίο γίνεται λόγος εδώ προσάπτεται στη σοφία των ανθρώπων ή στη θεϊκή σοφία.

41. Ο Ηράκλειτος στοχεύει εδώ τους Μιλησίους, τον Πυθαγόρα, τον Ξενοφάνη, τον Όμηρο και τον Ησίοδο.

42. Συναντάμε μέσα σ' αυτό το απόσπασμα ένα θέμα που συχνά επανέρχεται, το θέμα του

λέγειν και του ποιεῖν· αυτή η φράση βρίσκεται στην καρδιά των στωικών θεωριών που κηρύσσουν να ζει κανείς σε αρμονία με τη φύση.

43. Αντιπαραθέτουν συχνά αυτό το απόσπασμα με το επόμενο για να τονίσουν ότι μοιάζουν να αντιφάσκουν. Η Clemence Ramnoux υπέδειξε σωστά το νόημα αυτής της φαινομενικής αντίθεσης: “Θα ήταν εκπληκτικό μια τόσο εμφανής αντίφαση να μην καλύπτει κάποια κρυμμένη αρμονία. Όμως, ο άριστος διαλέγει να ανταλλάξει “ἔν ἀντί ἀπάντων” (απόσπ. 29). Όταν ο άριστος είναι ένας αριστοκράτης του πνεύματος, ανταλλάσσει: *πολυμάθεια* έναντι *νοήματος*, πολλές ιστορίες έναντι ενός κόκκου σοφίας, ή πληροφορία έναντι της *γνώσης του ΕΝΟΣ*. Για όσο διάστημα ζει εν τούτοις με τον τρόπο του ανθρώπου, ζει μέσα στην πάλη του πολλαπλού και του ενός, μεταξύ του να μάθει πολλά πράγματα και του να τα ξεχάσει όλα έναντι ενός μόνο. Χρειάζεται λοιπόν να διατρέξει πολλές ιστορίες για να διαμορφώσει το διδαγμά τους: όχι μόνο να ζει τη δική του ιστορία, αλλά να ξαναθυμάται το παρελθόν όπου ριζώνει και να διαφωτίζει ολόγυρα το είναι. Τίποτε δεν εμποδίζει λοιπόν το να περάσουμε από την κοινή λογική του *θρύλου* στο πιο καθαρό νόημα του *διδάγματος*: ένα νόημα δημιουργημένο εκ πείρας και γραμμένο με λέξεις μέσα στις σοφές φράσεις” (ο.π., σελ. 122-123).

44. Ο Εκαταίος ο Μιλήσιος έζησε γύρω στο 520 π.Χ. Υπήρξε ένας μεγάλος περιηγητής, γεωγράφος και εθνογράφος· τα δυο του μεγάλα βιβλία, *Γενεαλογία* και *Περίοδος γης*, έχαιραν μεγάλης εκτίμησης και χρησιμοποιήθηκαν από τον Ηρόδοτο· δε σώζονται από αυτά παρά αποσπάσματα.

45. Ο Χάιντεγκερ σχολιάζει αυτό το απόσπασμα ως εξής: “Η καθημερινή γνώμη αναζητά το αληθινό μέσα στην πολλαπλή ποικιλία του διάσπαρτου εμπρός της πάντοτε νέου. Δε βλέπει την ήρεμη λάμψη (τον χρυσό) του μυστικού που λάμπει πάντοτε μέσα σε ό,τι απλό υπάρχει μέσα στην ενάργεια” (Essais et Conférences, σελ. 340).

46. Ο Gigon σκέφτεται ότι πρέπει να κατανοήσουμε πως η πλειονότητα των ανθρώπων, μέσα στην άγνοια τους, ζουν σαν τα γουρούνια. Σκέφτηκαν επίσης ότι αυτή η φράση προσαπτόταν στα μυστήρια και σήμαινε ότι εκείνοι που δεν είχαν εξαγνιστεί κατά τη διάρκεια του βίου τους, θα ζούσαν μέσα στο βόρβορο στον Άδη. Άλλοι σχολιαστές, μεταξύ των οποίων και ο Kirk σκέφτονται ότι πρέπει να κατανοήσουμε πως τα γουρούνια αγαπούν το βούρκο ενώ οι άνθρωποι προτιμούν το καθαρό νερό, ακριβώς όπως (βλ. απόσπ. 61) τα ψάρια τρέφονται από το αλμυρό νερό που οι άνθρωποι βρίσκουν άποτο.

47. Αυτό το κείμενο προέρχεται από το Μεγάλο Αλβέρτο* που εξηγεί ότι το *orobus* είναι ένα φυτό που αποτελεί τη μεγάλη απόλαυση των βοδιών.

* Albertus Magnus, αποκαλούμενος “doctor universalis”. Φιλόσοφος και θεολόγος, 1193-1280. (Σ.τ.Μ.)

48. Ο όρος *κλέος* δημιουργεί κάποια προβλήματα από τη στιγμή που παραβάλλεται με τη λέξη *δόξα***· Για τον Πλάτωνα η *δόξα* είναι η υποκειμενική γνώμη, μάταιη και εύθραυστη, πάνω στην οποία δε θα μπορούσε να θεμελιωθεί καμιά σοφία· γι' αυτό ο Πλάτων αντιτάσσει τους φιλοσόφους στους φιλόδοξους. Όμως, στα ελληνικά της Καινής Διαθήκης, *δόξα Θεοῦ* σημαίνει ό,τι και στα νέα ελληνικά. Ο Χάιντεγκερ σκέφτεται ότι στο βάθος βρίσκεται η αρχική έννοια του όρου που αργότερα έχασε από την αξία της, κυρίως από τον Πλάτωνα και μετά (θα ήταν πιο σωστό να πούμε: από τους Σοφιστές και μετά)· συνεπώς *δοκέω* σημαίνει: φαίνομαι, εμφανίζομαι, έρχομαι στο φως. Ξαναβρίσκουμε εδώ την αγαπητή στον Χάιντεγκερ ιδέα ότι το Είναι και το Φαίνεσθαι ήταν ένα στις απαρχές της ελληνικής σκέψης. Όσο για την εκτίμηση της οποίας χαίρει κάποιος, πράγμα που αποκτάται από το οραθέν και το ονομασθέν, είναι το *κλέος*, αντιπαρατιθέμενο στη *δόξα*. Και ο Χάιντεγκερ μεταφράζει ως εξής το απόσπασμα 29: “Υπάρχει ένα πράγμα που οι άριστοι διαλέγουν αντί όλων των άλλων: το Κλέος που παραμένει διαρκώς απέναντι σε ό,τι πεθαίνει· όμως οι πολλοί χορταίνουν σαν τα κτήνη” (*Introduction a la metaphysique*, σελ. 115).

** Και οι δυο όροι, “κλέος” και “δόξα”, μεταφράζονται στα γαλλικά με τον όρο “gloire”. (Σ.τ.Μ.)

49. Ο R.D. Hicks , στην αγγλική του μετάφραση του Διογένη του Λαέρτιου, μεταφράζει *οἴησιν* με *epilepsy*.

50. Μέσα στο λεξικό του ο Σουΐδας παραβάλλει *ἀγχιβατεῖν* και *ἀμφισβιτεῖν* με τον όρο του

Ηράκλειτου *ἀγχιβασίην*.

51. Αναρωτηθήκαμε φυσικά ποια άδικα υπαινίσσεται ο Ηράκλειτος· για τον Zeller πρόκειται για τους ίδιους τους νόμους· πολλοί σχολιαστές σκέφτονται ότι πρόκειται για τις κακές πράξεις που διαπράττουν οι άνθρωποι.

52. Μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτό το απόσπασμα με εντελώς· διαφορετικό τρόπο, σύμφωνα με το αν δώσουμε στο *δοκέοντα* έννοια εγκωμιαστική ή υποτιμητική· αν δώσουμε υποτιμητική έννοια, μεταφράζουμε: εκείνος που χαίρει μεγάλης εκτίμησης δε γνωρίζει παρά μόνο τα καλά να πιστεύει κανείς πράγματα. Αν δώσουμε έννοια εγκωμιαστική, μεταφράζουμε: εκείνος που χαίρει μεγάλης εκτίμησης γνωρίζει πράγματα πολύ καλά να τα πιστεύει κανείς (βλ. Clemence Ramnoux, ο.π., σελ. 468).

53. Είναι πιθανόν ότι αυτό το απόσπασμα έχει σχέση με την ψυχή· σ' αυτή την περίπτωση, *τοῖς αὐτοῖς* θα προσδιόριζε το σώμα ή τα στοιχεία του. Αν συνδέσουμε 84a και 84b μπορούμε να κάνουμε το πρώτο απόσπασμα να λέει πως δεν είναι η φωτιά, αλλά η ψυχή που αναπαύεται μέσα στη μεταβολή, δηλαδή τη μεταβολή της αγρύπνιας σε ύπνο ή της ζωής σε θάνατο.

54. Ποιητής του 7ου π.Χ. αι.

55. Ο Θαλής, που γνώριζε ίσως την ασσυριο-χαλδαιική και την αιγυπτιακή επιστήμη, είχε προβλέψει μια έκλειψη ηλίου- του αποδίδουν τη σύνταξη μιας *Ναυτικής Αστρολογίας* που επιτρέπει να κατευθύνεται κανείς στη θάλασσα παρατηρώντας τον ουρανό.

56. Ένας από τους επτά Σοφούς της Ελλάδας.

Ἀποσπάσματα ἀμφίβολα ἢ ἀπόκρυφα

129. (126a).

κατὰ λόγον δὲ ὥρέων συμβάλλεται ἑβδομάς κατὰ σελήνην, διαιρεῖται δὲ κατὰ τὰς ἄρκτους, ἀθανάτου μνήμης σημείω.

Σύμφωνα με το νόμο των ετών, η εβδομάδα ενώνεται με τη σελήνη, αλλά διαιρείται με τις ἄρκτους, τα δυο σημεία της ἀθάνατης μνήμης.

130. (126b).

Ἄλλως ἄ(λλο ἀεὶ αὖξε)ται πρὸς ὃ (ἄν ἦ ἔλλι)πὲς

Κάθε πράγμα αυξάνει με τον τρόπο του, σύμφωνα μ' αυτό που του χρειάζεται.

131. (127).

Ὁ ἀατὸς πρὸς Αἰγυπτίους ἔφη· εἰ θεοὶ εἰσιν, ἵνα τί θρηνεῖτε αὐτοὺς; εἰ δὲ θρηνεῖτε αὐτοὺς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε θεοὺς.

Ο Ηράκλειτος εἶπε στους Αιγυπτίους: “Αν εἶναι θεοί, γιατί τους θρηνεῖτε; Αλλά εἰάν τους θρηνεῖτε, μη τους θεωρεῖτε πια θεούς”.

132. (128).

Ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὁρῶν τοὺς Ἕλληνας γέρα τοῖς δαίμοσιν πονέμοντας εἶπεν· δαιμόνων ἀγάλμασιν εὐχονται οὐκ ἀκούουσιν ὥσπερ ἀκούοιεν, οὐκ ἀποδιδούσιν, ὥσπερ οὐκ ἀπαιτοῖεν.

Ο Ηράκλειτος, βλέποντας τους Ἕλληνες να προσφέρουν δώρα στους θεούς, εἶπε: “Προσεύχονται στα ἀγάλματα των θεῶν σαν να μπορούσαν να τους ακούσουν, ἐνῶ δεν τους ακούνε, δεν δίνουν, ὅπως και δεν μπορούν τίποτα να ζητήσουν”.

133. (129).

Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποίησατο ἑωυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην.

Ο Πυθαγόρας, ο γιος του Μνησάρχου, ἀσκήσε περισσότερο απ' ὅλους τους ἀνθρώπους την ἐρευνα, και αφού διάλεξε τούτες τις γραφές, ἔκανε μ' αυτές μια δική του σοφία: πολυμάθεια, κακοτεχνία.

134. (130).

non convenit ridiculum esse ita, ut ridiculus ipse videaris, Heraclitus dixit.

Δεν πάει να αστειεύεται κανείς σε σημείο που ο ἴδιος να γίνεται γελοῖος, ἔλεγε ο Ηράκλειτος.

135. (131).

Ἡράκλειτος ἔλεγε τὴν οἴησιν προκοπῆς ἐγκοπὴν.

Ο Ηράκλειτος ἔλεγε πως η ἐπαρση εἶναι ἐμπόδιο στην προκοπή.

136. (132).

Τιμαὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους καταδουλοῦνται.

Οι τιμές υποδουλώνουν θεούς και ἀνθρώπους.

137. (133).

Ἄνθρωποι κακοὶ ἀληθινῶν ἀντίδικοι.

Οἱ κακοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἐχθροὶ ἐκείνων
που λένε τὴν ἀλήθεια.

138. (134).

Τὴν παιδείαν ἕτερον ἥλιον εἶναι τοῖς
πεπαιδευμένοις.

Ἡ παιδεία εἶναι ἕνας ἄλλος ἥλιος γιὰ τοὺς
μορφωμένους.

139. (135).

Συντομωτάτην ὁδὸν ἔλεγεν εἰς εὐδοξίαν
τὸ γενέσθαι ἀγαθόν.

Ὁ συντομότερος δρόμος γιὰ ν'
ἀποκτήσεις καλὴ φήμη εἶναι τὸ νὰ γίνεις
καλός.

140. (136).

Ἡρακλείτου· ψυχὰὶ ἀρηίφατοι
καθαρότεροι ἢ ἐνὶ νοῦσοις.

Κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, οἱ ψυχές που
πέσανε μαχόμενες εἶναι καθαρότερες ἀπὸ
ἐκείνες που κύλησαν σ' ἀρρώστιες.

141. (137).

Γράφει γοῦν “ἔστι γὰρ εἰμαρμένα
πάντως...”.

Υπάρχει σ' ὅλα ἐπέμβαση τῆς εἰμαρμένης
(;)...